

Nr. 64, oktober 2018

Aan de zuidzijde van Nieuwe Gracht tegenover Paushuisinge

Kromme Nieuwegracht 86

Colofon

Onderzoek en tekst: *Jan J. Bos*
Uitgavebegeleiding en opmaak: *Simon den Daas*.

Illustratie verantwoording:

Jan J. Bos: de foto's op voorzijde omslag, pagina's 4, 8, 19, 20, 23, 31, 33, 39.

Dirk van Sichem: tekeningen op pagina's 9, 10, 11, 12, 16, 18, 19, 26, 27, 30, 38, 39, 42, 52, 53, 54, 55.

H. Hundertmark: tekening pagina 43.

HUA: de afbeeldingen op de pagina's 5, 11, 14, 28, 29, 34, 37, 39, 40, 2x 41, 45, 46

Collectie RKD: de afbeeldingen op de pagina's 15, 33, 36

Collectie Geheugen van Nederland: de 2 afbeeldingen op pagina 18

Nationaal Archief: de afbeelding van Calkoen op pagina 34

Collectie Delpher: de 3 krantenknipsels op pagina 37 en 38

Bart Griffioen: foto's pagina 44

Henk Nijenhuis: afbeelding pagina 42

Druk: *Practicum Grafimedia Groep BV, Soest*.
ISSN: 1383-0279

SteenGoed verschijnt tweemaal per jaar en is een uitgave van

Utrechts
Monumenten
Fonds

Lange Nieuwstraat 53, 3512 PD Utrecht

030 - 2311761

info@umf.nu

www.umf.nu

 www.facebook.com/UtrechtsMonumentenfondsfonds

NL68 TRIO 0254 7316 78

Steun onze werkzaamheden.

Met uw bijdrage steunt u de werkzaamheden van het Utrechts Monumentenfonds. U ontvangt dan het Jaarverslag, SteenGoed, de Nieuwsbrieven en uitnodigingen voor vergaderingen, lezingen en/of excursies. De minimale bijdrage is € 27,50 per jaar en begunstigers voor het leven betalen € 450,- ineens. Draagt u onze monumenten een warm hart toe: een hogere bijdrage doneren mag natuurlijk altijd.

Als begunstiger van het UMF mag u de giften – onder bepaalde voorwaarden – aftrekken van de inkomstenbelasting. Omdat het UMF een ANBI-status heeft, is deze regeling van toepassing. Meer informatie hierover vindt u op <http://www.utrechtsmonumentenfondsfonds.nl/content/begunstigers>

Aan de zuidzijde van Nieuwegracht tegenover Paushuisinge

Kromme Nieuwegracht 86

Inleiding

Dit onderzoek naar de geschiedenis van Kromme Nieuwegracht 86 begon bij de constatering van de Utrechtse bouwhistoricus Jan van der Hoeve in 2011: “Meneer Bos, uw huis past niet bij uw kelder.” Er liggen drie tot vijf kelders onder het huis, afhankelijk hoe je telt. De eerste kelder ligt onder de keuken. De tweede onder de voorkamer en onder de achterkamer loopt een smalle verbinding naar de keukenkelder. Tevens is er een werfkelder en een brugkelder. Die laatste ligt onder de brug naar Paushuize.

Een eerste speurtocht leidde tot enkele snelle ontdekkingen. Er bestaat een tekening van 1736 van Jan de Beyer, waaruit blijkt dat de gevel van het huis sindsdien nauwelijks is veranderd. Ook was het eenvoudig te bepalen dat kostschoolhouder Hendrik Casper Schusler de eigenaar was in 1832 en dat er toen sprake was van een voor- en achterhuis. De bouwhistorie sindsdien kon vrij gemakkelijk worden achterhaald. In de winter van 1873/1874 vond een grondige verbouwing plaats. Het achterhuis werd afgebroken en het voorhuis kreeg - achter de onveranderde gevel - een nieuwe, verlengde achterkant.

Om verder terug te gaan in de tijd, zijn we aangewezen op andere bronnen. Heel nuttig bleek daarbij het register waarin de overgang van eigenaren (transporten) en hun financiering (plechten) zijn vastgelegd.¹ Het oudste te traceren transport van Kromme Nieuwegracht 86 dateert van 1535. Om het spoor naar nog eerdere bezitters te vinden, bewandelde ik een alternatief pad, daarbij begeleid door de rechtshistoricus dr. Martin W.J. de Bruijn.² Dat pad begon in de middeleeuwen zelf, en wel in 1228. Deze alternatieve methode werkte goed omdat de percelen rondom de Pausdam een grote mate van continuïteit kenden. Zijmuren van een huis werden zelden gesloopt. Wat ook helpt is dat er zich betrekkelijk veel - met name genoemde - straten tussen de huizen bevinden. De huizen op de hoeken van deze straten vormden, net als bij een legpuzzel, hoekstenen in ons onderzoek. Dit alternatieve pad bracht ons terug in 1535 op precies hetzelfde punt dat we met de transporten en plechten hadden bereikt. De aansluiting kon zo nauwkeurig worden gemaakt dat het mogelijk was vast te stellen dat een kanunnik tussen 1560 en 1608 per vergissing een paar percelen had verwisseld in zijn administratie.

Het overzicht van de eigenaren per adres moest via de belending, dus via de burenen of achterburenen, worden opgebouwd. Voor je eigen positie in de stad moest je het als het ware van je burenen hebben. Handige huisnummers zijn er nog maar een jaar of 200. Aan de Kromme Nieuwegracht had je een belender die ‘boven’ of ‘beneden’ je woonde. Deze begrippen worden in Utrecht soms bepaald door de stroming van het water en soms door de omloop van de zon. Deze laatste methode, waarbij oost ‘boven’ is en west ‘beneden’, is het meest gebruikelijk voor de kop van de Kromme Nieuwegracht.³ Met behulp van een spreadsheet kon een overzicht worden gemaakt met de jaren als regels en de percelen als kolommen: een historische sudoku.

Het nog onvolledige beeld van de opeenvolgende bezitters dat zo ontstond, kon verder worden verrijkt met gegevens uit andere administraties, die veelal met belastingen

gen te maken hadden. Zo moest er huisgeld, straat- en lantaarngeld worden betaald en later ook haardstedengeld. Toen de bezitters eenmaal in beeld waren, bleek het vervolgens relatief eenvoudig iets van hun verhaal te vinden. Het is werkelijk ongelofelijk hoeveel er op internet te vinden is. Voor de verhalen over bezitters heb ik vooral gebruik gemaakt van secundaire bronnen. Ik heb me beperkt tot enkele gebeurtenissen uit hun leven, zonder te streven naar volledigheid. Hoewel huurders

Het is prettig om bij het afdalen van een trap een reling te kunnen vasthouden. Ook bij het afdalen in de geschiedenis is het handig enig houvast te hebben. Zo'n houvast bood de zogenaamde tijsn of pacht, die voor ons huis werd betaald. De pachtbetalingen werden geadministreerd in de rekeningen van de grote kamer van het kapittel van Sint-Pieter. Vanaf 1370 is de administratie deels bewaard gebleven. De tijsn verdween pas met het opheffen van de kapittels door Napoleon rond 1811. De rekeningen noemen niet alleen het bedrag dat verschuldigd was bij de uitgifte van het perceel, maar ook wat dat bedrag 'waard' was in de verschillende muntstelsels die Utrecht in de loop der eeuwen kende. De betaling vond dan plaats in munten als Cromsterten, Arnhemse florijnen, Hollandse stuivers, placcas Flandrenses, placcas Dordracenses, etc. Voor de geschiedenis van Kromme Nieuwegracht 86 zijn de betalingen voor de eerste drie percelen onder het kopje Areis super Dammum van de rekeningen van de grote kamer van Sint-Pieter van belang. Deze drie percelen kwamen na 1494 in één hand. De tijsn die de eigenaren van Kromme Nieuwegracht 86 vanaf die tijd betaalden was gelijk aan de optelsom van de tijsn van deze eerste drie percelen. Vanaf 1560 bedroeg de tijsn 6 stuivers voor het eerste perceel, 6 stuivers voor het tweede en 10 stuivers en 12 penningen voor het derde perceel, tezamen dus 22 stuivers en 12 penningen.⁴ Omdat een gulden bestond uit 20 stuivers, zien we vanaf 1601/02 de aanduiding: 1 gulden, 2 stuivers en 12 penningen, die wordt gebruikt tot de opheffing van de kapittels in 1811. Vóór 1601 was de aanduiding in de transporten en plechten minder precies. Soms wordt daarin gesproken over '22, 23 of 24 stuivers', '23 stuivers', '21 stuivers, 12 min of meer penningen'. Voor de transporten en plechten was het blijkbaar voldoende om ongeveer aan te geven welk bedrag jaarlijks aan Sint-Pieter moest worden betaald.

of andere bewoners in de archieven minder sporen achterlaten dan bezitters, weten we soms ook iets over hen. Er was één bewoner in het bijzonder die mijn aandacht trok: priester Cornelis Adamszoon van Schoonhoven, die ook als 'Cornelius Adami' of 'Bella Curia' bekend stond. Deze priester woonde in het achterhuis en gebruikte het mogelijk als huiskerk. Hij was een luis in de pels van de katholieke kerk van de zeventiende eeuw. Zijn verhaal is opgenomen in bijlage I.

Vanaf 1228 waren de bezitters van Kromme Nieuwegracht 86 vrij nauwkeurig vast te stellen. Informatie over de geschiedenis voor die tijd is veel schaarser. Toch vinden we nog kleine sporen van de verhalen die zich hier toen hebben afgespeeld. Om die te ontdekken gaan we terug naar de kelders van het huis. Bij het leggen van een nieuwe vloer in de voorste huiskelder, vonden we aardewerk uit de periode tussen 960 en 1140, een randscherf van een tuitpot van Pingsdorf. Ook vonden we drie scherven van Romeins aardewerk. Aangezien de kelders ongeveer op het niveau van de Romeinen liggen, bevinden zich de sporen uit die tijd net onder de oppervlakte. Eén van de scherven bleek een restant van luxe Romeins aardewerk: terra sigillata. Het is het midden van de spiegel van een kom, waarop een merk is aangebracht. Daarin is de naam van de maker

te lezen: Amabilis. Deze pottenbakker was werkzaam in La Madeleine in Noordoost Frankrijk in de periode tussen 125 en 155 na Christus. Ook in andere delen van Nederland zijn resten van door hem gemaakt aardewerk gevonden.⁵

De geschiedenis van de Romeinen laten we hier nu rusten en pakken de draad in het jaar 1228 weer op.

Scherf van terra sigillata met opschrift 'Amabilis' gevonden in de kelder van Kromme Nieuwegracht 86.

Plaatsbepaling ten opzichte van Paushuize

Je kunt geen foto van ons huis maken, zonder dat Paushuize erin weerspiegeld wordt. Als iemand vraagt waar we wonen, gebruik ik daarbij altijd onze positie ten opzichte Paushuize, het huis dat in 1517 werd gebouwd in opdracht van Adriaan Floriszoon Boeyens, de latere paus Adrianus VI. Kromme Nieuwegracht 86 ligt tegenover Paushuize, of preciezer nog: tegenover de brug naar Paushuize.

De gracht die nu Kromme Nieuwegracht heet, werd rond 1390-93 gegraven als onderdeel van de gracht die ook de tegenwoordige Nieuwegracht, Drift en Plompotengracht omvat. Het gedeelte waar ons huis staat werd lange tijd aangeduid als de 'zuidzijde van de Nieuwegracht'. De toevoeging 'Cromme' voor Nieuwegracht zien we voor het eerst in het eerste kwart van de 18de eeuw. Een andere aanduiding is geïnspireerd op de halfronde vorm van de sloot die aanvankelijk liep rondom de immuniteit van Sint-Pieter: de Regenboog van Sint-Pieter.

Om de huizen aan de kop van de Kromme Nieuwegracht aan te duiden werd vaak verwezen naar de Pausdam, die in de akten *sunte Mertens dam* of *sinte Martens dam* genoemd werd of varianten daarvan. Hoewel het huis van paus Adrianus VI al in het begin van de 16de eeuw als *Domus Papalis*, of Paushuize, bekend stond, bleef de dam tot ver in de 18de eeuw vernoemd naar Sint-Maarten. De kadastrale minuut van 1832 gebruikt de aanduiding *Pouws of Maartensdam brug*.

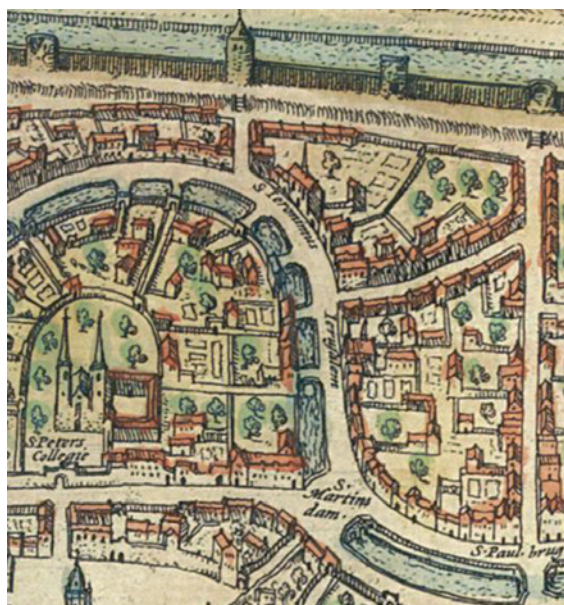
Rond 1680 zien we dat Paushuize gangbaar wordt als referentiepunt van de huizen aan de kop van de Kromme Nieuwegracht: 'aende Nieuwe gracht tegens over Paus huysinge' of 'aan de zijdzijde vande Nieuwe gracht over Paushuijsen'. In 1663 wordt er ten noorden van het oorspronkelijke, grote huis van Adriaan Floriszoon Boeyens een kleiner huis gebouwd. Daarna wordt soms gerefereerd aan 'groot Paushuize'. Met de komst van de Fransen in 1795 moesten vele militairen worden ingekwartierd. Om deze inkwartiering ordelijk te laten verlopen, werden huisnummers ingevoerd. De twaalf wijken van de stad kregen de letters A tot en met M en elk huis zijn eigen nummer.

Kromme Nieuwegracht 86 heette vanaf dat moment wijk F, nr. 391. In 1890 vond een onnummering plaats en kreeg het adres zijn huidige omschrijving.

Detail uit de kaart van Utrecht door Braun en Hoogenberg, circa 1570.

Omgeving

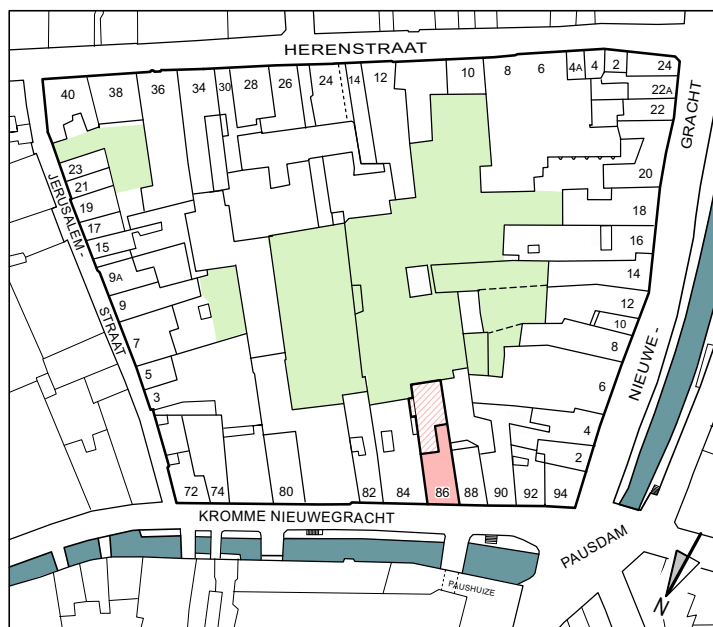
Kromme Nieuwegracht 86 staat in het huizenblok dat behalve door de Kromme Nieuwegracht omsloten wordt door de Nieuwegracht, Herenstraat en Jeruzalemstraat. Een globale indruk van dit stukje Utrecht is zichtbaar op de kaart van Braun en Hoogenberg van circa 1570. Op deze kaart zien we de Sint-Maartensdam en het daaraan gelegen Paushuize, dat zo'n 50 jaar eerder werd gebouwd. De brug over de Kromme Nieuwegracht naar Paushuize is er nog niet. De bouw daarvan zal pas in 1633 plaatsvinden. Volgens de kaart liggen er nog geen werven langs de Kromme Nieuwegracht. Ik heb niet kunnen vaststellen of dat een juiste weergave is. De kaart is daarvoor te onnauwkeurig. Wel weten we zeker dat enkele huizen aan de kop van de Kromme Nieuwegracht in 1598 werfkelders hadden en dat er in 1613 sprake was van een werf.⁶ Aan de Kromme Nieuwegracht zijn voornamelijk 'dwars-huizen' getekend, huizen met een nok evenwijdig aan

de straat. Opvallend is dat de voorste huiskelder van ons huis eveneens evenwijdig loopt aan de straat en dus past bij het door Braun en Hoogenberg geschetste beeld. Aanvankelijk werd die voorste huiskelder dan ook als oudste deel van ons huis aangemerkt. We weten echter dat er al in de 15de eeuw een achterhuis stond achter het dwarsgebouwde voorhuis. Mogelijk hadden de kaartenmakers Braun en Hoogenberg geen goed beeld van de gebouwen achter de gevel.

De eerste nauwkeurige kaart van dit deel van de stad is de kadastrale minuut van 1832. Kromme Nieuwegracht 86 heeft daarop het kadastrale nummer 182. We zien een groot gebouw met binnenplaatsje tussen het voor- en achterhuis en een aanbouw aan de kant van nummer 181, het huidige Kromme Nieuwegracht 88. Achter de aanbouw ligt een grote tuin en een steeg naar de Herenstraat.

Tegenwoordig staat Nieuwegracht 86 op een veel kleiner perceel. Het huidige perceel eindigt ongeveer bij de achtergevel van het in 1874 gesloopte achterhuis. Op de plek waar het achterhuis stond, ligt nu de tuin. De tuin eindigt nu dus waar die in 1832 begon. Deze SteenGoed vertelt wat er is gebeurd. Daarbij beginnen we zo'n 600 jaar eerder, in 1228.

Boven: Huisnummerplattegrond (recent).

Rechts: Kadastrale minuut 1832 (enigszins aangepast).

1228: Eerste schriftelijke vermelding

Een oorkonde uit 1228 is de eerste schriftelijke bron die betrekking heeft op het perceel Kromme Nieuwegracht 86. In deze oorkonde is er sprake van zekere huiserven of percelen op of aan de dam gelegen.⁷ De proost van het kapittel van Sint-Pieter, Wigger genaamd, heeft het over de mogelijke verwerving door zijn kapittel van deze huiserven aan de dam, die eerder in leen waren uitgegeven aan een zekere Hendrik van Lent. Omdat er in de oorkonde ook sprake is van het dorp Otterspoor, was het niet evident welke dam hier wordt bedoeld. Martin de Bruijn heeft vastgesteld dat het hier gaat om de Pausdam. Hij legt een relatie tussen de in de oorkonde genoemde percelen en de percelen die voorkomen in de administratie van de grote kamer van het kapittel van Sint-Pieter onder de rubriek Areis super Dammum: percelen op de dam. Onder deze rubriek worden vanaf 1370/71 negen percelen genoemd inclusief de namen van de eigenaren en de betaalde tijs.

Het eind van de 14de eeuw is bepalend geweest voor het beeld van Utrecht dat we nu nog kennen. De kanunniken van het Domkapittel legden in die tijd de laatste hand aan de bouw van de Domtoren waarmee ze in 1321 waren begonnen. De binnenstad lag sinds 1122 binnen een stadsbuitengracht en een stadswal, maar daarbinnen zag het er nog landelijk uit. Een groot deel van de huidige binnenstad bestond uit akkers en boomgaarden. Het kerngebied van het kapittel van Sint-Pieter, de immuniteit, omvat het gebied rond de Pieterskerk. De immuniteit werd aan de noord-, de oost- en de zuidzijde omsloten door het water van de Regenboog van Sint-Pieter, de tegenwoordige Kromme Nieuwegracht, en aan de westkant door een sloot die langs de oostzijde van het huidige Achter Sint-Pieter liep. Ten zuiden van de immuniteit van Sint-Pieter liep de Oudelle, de bedding van wat mogelijk eerder een oude Rijnloop was. Langs de Regenboog van Sint-Pieter stond een rij huizen, waarvan vele aan het eind van de 14de eeuw nog van hout zullen zijn geweest. Het kwam voor dat de eigenaren, als ze vertrokken, hun houten huis uit elkaar haalden en meenamen naar hun volgende adres. De bezitters van de huizen langs de sloot rondom de immuniteit van Sint-Pieter pachtten de grond van het kapittel en betaalden daarvoor tijs.

Achter de rij huizen lagen akkers en boomgaarden. Op het perceel achter het huidige Nieuwegracht 22-24 lag een molenerf.⁸ Daarachter lag de akker die Groyen genoemd werd, de Groyenkamp. Daarachter, richting de stadswal, bevond zich de boomgaard van de heer Nouden. De Herenstraat was er nog niet, maar er was waarschijnlijk al wel een pad van de straat langs de Oudelle tot aan de stadswal.

Koppeling van de rekeningen van Sint-Pieter aan Kromme Nieuwegracht 86

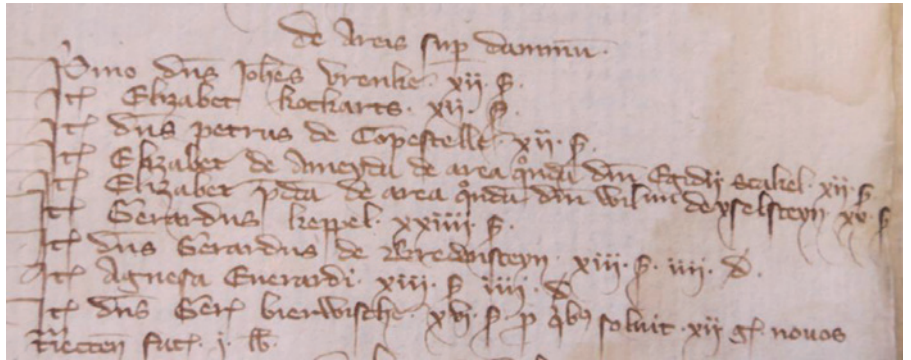
Het kost enig puzzelwerk om de percelen van de rekeningen van Sint-Pieter aan het eind van de 14de eeuw te koppelen aan de adressen anno 2018. In drie stappen kan worden bepaald welke van de negen percelen betrekking hebben op Kromme Nieuwegracht 86.

Voor de liefhebber is het jammer om van dit puzzelwerk niets op te nemen in deze SteenGoed, maar het is wel wat zware kost. Voor degenen die daar tegenop zien, is het mogelijk de volgende paragrafen over te slaan en de draad bij Willem Buser alias Byndop op pagina 12 weer op te pakken.

Stap I: Ontcijferen van de rekeningen van Sint-Pieter

De eerste uitdaging is het lezen van het handschrift van de rekeningen van de grote kamer van Sint-Pieter.

De rekening van 1370/71 van de grote kamer van Sint-Pieter.

De transcriptie van de oudste rekening, die van 1370/71, onder de rubriek Areis super Dammum luidt als volgt:⁹

Primo dominus Iohannis Vrenke XII solidos.

Item Elizabet Kockarts XII solidos.

Item dominus Petrus de Compestelle XII solidos.

Item Elizabet de Ameyda de area quondam domini Egidii Scakel XII solidos.

Item Elizabet predicta de area quondam domini Wilhelmi de Yselsteyn XX solidos.

Item Gerardus Keppel XXVIII solidos.

Item dominus Gerardus de Bredensteyn XIII solidos IIII denarios.

Item Agnesa Everardi XIII solidos IIII denarios.

Item dominus Gerardus Bierwisch XVI solidos, pro quibus solvit XII grossos novos Traiectensis, facit I libram.

Een aantal personen uit deze rekening zijn voor ons relevant. Dat geldt in eerste instantie voor de eerste twee personen. We zien dat dominus Johannes Vrenken 12 schellingen (*solidos*) tijs betaalde voor het eerste perceel en Elisabeth Kockarts eenzelfde bedrag voor het tweede perceel. Gerrit Keppel zien we op het zesde perceel.

Het valt op dat zes van de negen huiserven in bezit zijn van iemand met de aanduiding *dominus*, wat meestal duidt op een priester of op een hoogadelijke persoon. Van de zes genoemde *domini* zullen de meesten geestelijken zijn geweest. Die lijken de weg naar het gebied rondom de Pausdam veelvuldig gevonden te hebben. Van deze geestelijken zijn in ieder geval Peter Compestelle en Gerrit Bierwisch kanunnik. Kanunniken hadden weliswaar vaak een claustraal huis binnen de immuniteit van hun kapittel, maar ook daarbuiten kochten ze huizen of lieten die bouwen. Vaak voor hun 'bijzitten' en kinderen. Want al was het concubinaat tot aan de Reformatie bij geestelijken wel gebruikelijk, de kapittelstatuten stonden geen kraambetten binnen de immuniteiten toe. Het lijkt logisch dat de heren in de buurt van hun geliefden wilden wonen. Het gebied rondom de Pausdam was daarvoor zeer geschikt.

Mogelijke ligging van de negen percelen onder de rubriek *Areis super Dam-mum* in 1370/71. Hierbij zijn de percelen getekend over de kadastrale minuut van 1832. De bebouwing zal in de 14de eeuw uiteraard heel anders zijn geweest.

1. Johannes Vrenken
2. Elisabeth Kockarts
3. Petrus van Compostelle
4. Elisabeth van Ameide
5. Elisabeth van Ameide
6. Gerrit Keppel
7. Gerrit van Bredensteyn
8. Agnes Evertsdochter
9. Gerrit Bierwisch

Stap 2: Lok aliseren van het hoekhuis Nieuwegracht - Kromme Nieuwegracht

De koppeling van de rekeningen aan actuele adressen is niet af te leiden uit de rekeningen van Sint-Pieter zelf. We weten dat de negen huiserven ergens bij de Pausdam liggen, maar niet precies waar. We moeten op zoek naar andere bronnen om de koppeling te maken. Gelukkig bestaan er enkele oorkonden van dit gebied, die nuttige informatie bevatten.

Toevallig bestaat er een oorkonde die informatie bevat over de eigenaren van het hoekhuis Nieuwegracht-Kromme Nieuwegracht. Net als bij een legpuzzel is het ook voor ons handig om te beginnen bij een hoekje. Het hoekhuis Nieuwegracht-Kromme Nieuwegracht (nu Kromme Nieuwegracht 94) laat zich nauwkeurig traceren aan de hand van een oorkonde van 28 november 1397. Hierin geeft het kapittel van Sint-Pieter in erfelijke pacht aan 'Agnes Keppels onse hofstede also alse gelegen is ende zijse betymmert heeft inder gerechte van sinte Peters opten Dam opten hoek, dair wij naest gelant syn aen beyden sijden, ende boven naest betymmert is joncfrou Katrijn van Echt ende beneden die vicarien van sinte Cristofers outair in sinte Peters kercke voirscreven'.¹⁰ Agnes Keppel is de weduwe van Gerrit Keppel, die we al zagen als bezitter van het zesde perceel in de rekening van 1370/71. Gerrit sterft enkele jaren later. De rekening van 1382/83 vermeldt zijn weduwe Agnes: 'Agnesa relicta Gherardi Keppels'.

In de rekening van 1398/99 wordt vermeld dat Agnes 6 lood zilver gaat betalen aan Sint-Pieter, waarvan één lood aan de grote kamer en vijf lood aan de kleine kamer van het kapittel. In de rekeningen van de kleine kamer werd de administratie bijgehouden van de financiering van de memoriediensten die gehouden werden voor gestorvenen. Mogelijk heeft Agnes met de jaarlijkse betaling aan de kleine kamer ervoor gezorgd dat de kanunniken haar overleden man Gerrit Keppel regelmatig gedenken en bidden voor zijn zieleheil.

Stap 3: Vaststellen van de percelen die betrekking hebben op Kromme Nieuwegracht 86

Nu het hoekhuis, Kromme Nieuwegracht 94, is gelokaliseerd, kunnen we ons richten op de andere percelen. Martin de Bruijn heeft aangetoond dat het negende perceel van Gerrit Bierwisch overeenkomt met het noordelijke deel van het huidige Nieuwegracht 6. Katherina (ook: Cristina) de Echt, die in de oorkonde van 1397 als belender van Agnes Keppel werd genoemd, komt ook voor in de rekening van 1398/99 als bezitter van het vijfde perceel, het huidige Kromme Nieuwegracht 92. Op deze

wijze hebben we een aantal bezitters van de rekening van 1398/99 gekoppeld aan de huidige adressen:

In primis de area Iohannis de Driel
Item domicella Aleydis Weneri
Item Lubbertus Snoec (88)
Item dominus Petrus Bloem (90)
Item Cristina de Echt (92)
Item Agnesa Keppels (94)
Item dominus Lambertus Scult (Nieuwegracht 2)
Item dominus Theodericus de Papendorp (4)
Item capitulum sancti Salvatoris [...] quondam domini Gerardi Bierwischs (noordelij-
ke deel 6)

Als we aannemen dat de eerste percelen in de rekeningen van Sint-Pieter naast elkaar liggen, zou het perceel van Peter Bloem overeenkomen met Kromme Nieuwegracht 90, dat van Lubbert Snoec met 88, dat van Aleid met 86 en dat van Johan van Driel met 84. Dat was ook de aanname die Martin de Bruijn deed in zijn proefschrift. Hij ging ervan uit dat de negen huiserven betrekking hadden op Kromme Nieuwegracht 84 tot en met het noordelijke deel van Nieuwegracht 6. Toch blijkt deze aanname onjuist. De eerste twee percelen blijken niet naast maar achter elkaar te liggen. Het gaat om Kromme Nieuwegracht 86 vóór en achter. Om dat vast te stellen kijken we wat nader naar de bezittingen van Johan van Driel.

In de rekeningen van Sint-Pieter van 1398/99 zien we Johan van Driel en Aleid, de weduwe van Jacob Wernerszoon, als bezitter van respectievelijk het eerste en het tweede van de negen percelen. Heel toevallig komen Johan en Aleid ook voor in een oorkonde van 19 augustus 1394.¹¹ Die oorkonde gaat over twee andere huizen en percelen van Johan van Driel, die samen het huidige Kromme Nieuwegracht 84 vormen. Die twee percelen worden gepositioneerd 'tusschen husinghe ende hofstede heren Thomaes Coninx, preesters, ande overside ende tusschen husinghe ende hofstede Johans van Driel voerseyt voer bider graften ende after joncfrou Aleyd de Jacob Wernaers soens wiif was ande nederside'. De oorkonde laat zien dat Johan van Driel zelf even-

als Aleid percelen hebben die ten westen liggen van het andere bezit van Johan van Driel. Daarbij ligt het perceel van Johan aan de recent gegraven gracht (Kromme Nieuwegracht vóór) en dat van Aleid daarachter (Kromme Nieuwegracht achter). Uit de oorkonde is af te leiden dat er in 1394 al een huis op Kromme Nieuwegracht vóór stond, maar we weten niet of dit van hout was of al van steen.

Johan van Driel en zijn oostelijke buurman, priester Thomas de Coninck bezaten ook percelen aan de Herenstraat. Zoals vermeld werd de Herenstraat rond 1338 aangelegd. Het

Mogelijke ligging van de percelen in 1400/01.

1. Johan van Driel
2. Aleid, wed'e van Jacob Wernersz
3. Lubbert Snoec
4. Peter Bloem
5. Katharina de Echt
6. Kleine kamer Sint-Pieter
7. Lambert Scout
8. Theodoricus van Papendorp
9. Kapittel van Oudmunster
10. Thomas de Coninck
11. Johan van Wolveren

molenerf, de *Groyenkamp* en waarschijnlijk ook een deel van de boomgaard van heer Nouden werden door het kapittel aangekocht. Daarna had het kapittel langs de noordzijde van de Herenstraat zeventien kavels uitgeslagen. Rond 1400 waren zes van deze kavels in bezit van Johan van Wolveren, die ook eigenaar was van de twee percelen die nu bekend zijn als Nieuwegracht 20.

De percelen van Thomas de Coninck en Johan van Driel liepen dus tot de Herenstraat. Dat gold niet voor het perceel Kromme Nieuwegracht 86 achter. Dat perceel liep vermoedelijk tot Nieuwegracht 20. Hoewel er geen zekerheid is of er in 1370 al een uitgang was naar de Herenstraat, ga ik daar wel vanuit. Ook vermoed ik dat de knik in deze gang er toen al was.¹²

Eigenaren tot 1473

Het eerste perceel, Kromme Nieuwegracht 86 vóór, komt na Johan van Driel achtereenvolgens in handen van Johannes de Blokhoven (eigenaar volgens de rekening van Sint-Pieter in 1405/06 en 1411/12), Hendrik van Vlaanderen en Sofie Rumelaer (1433/34) en Gerrit Coerkijn (1450/51 en 1456/57). Mogelijk waren er nog anderen die we niet kennen, omdat veel van de rekeningen verloren zijn gegaan. Met dominus Gerrit Coerkijn, vicaris van de Sint-Salvator, zien we opnieuw een geestelijke als bezitter van een perceel rondom de Pausdam.

Het tweede perceel, Kromme Nieuwegracht 86 achter, was in 1405/06 in bezit van de geleerde magister Elie van Noerd. Er stond toen al een huis op dat perceel, al weten we niet of dat van hout of van steen was.¹³ Via dominus Johannes van Noerd komt het perceel tussen 1416 en 1433 in handen van magister Hendrik Foec, een kanunnik van het kapittel van Oudmunster. Rond dezelfde tijd komt ook het derde perceel, of een deel ervan, in zijn bezit.¹⁴ De tekening hieronder laat de mogelijke perceelsindeling rond 1433/34 zien.

Hendrik Foec is waarschijnlijk de vermogende (achter)neef van de oud-dekens van Oudmunster, Gerrit Foec († 1383) en Evert Foec († 1418). Hendrik was indirect betrokken bij de onenigheid die na 1423 ontstond over de keuze van een nieuwe bisschop. Onder druk van het stadsbestuur en de kapitels werd Rudolf van Diepholt tot bisschop benoemd, maar de paus weigerde zijn benoeming tot bisschop te bevestigen. De paus schoof de kandidaat Zweder van Kuilenburg naar voren, die gesteund werd door de Bourgondische hertog Filips de Goede. Het Sticht zat nu met twee landsheren, wat leidde tot een hevige burgeroorlog. Nadat Van Kuilenburg op zijn ziekbed was vermoord, trok Rudolf van Diepholt aan het langste eind. Met de komst van een nieuwe paus werd zijn benoeming tot bisschop in 1432 alsnog een feit. De vermogende Hendrik Foec zorgde er met een lening voor dat Van

Poortje in de Herenstraat dat toegang gaf tot Kromme Nieuwegracht 86 maar later ook tot de schoolkerk achter Nieuwegracht 20.

Mogelijke ligging van de percelen in 1433/34.

1. Hendrik van Vlaanderen en Sofie Rumelaer
2. Hendrik Foec
3. Hendrik Foec
4. Peter Bloem

Diepholt zijn confirmatie als bisschop kon betalen. In ruil hiervoor kreeg hij zeggen-schap over de inning van de belangrijkste grondbelasting van het Sticht.

Hendrik Foec overleed in 1439. In de eerstvolgende rekening van Sint-Pieter, die van 1450/51, zien we dat Gerrit Foec het bezit van beide percelen heeft overgenomen. Mogelijk was Gerrit Foec Hendriks 'natuurlijke' of buitenechtelijke kind. Via Gerrit Foec komen de percelen in 1456 op naam van Cornelis Foec.¹⁵

Willem Buser alias Byndop (1473 – 1517)

In de rekening van 1494/95 betaalt magister Wilhelmus Buser alias Byndop tijs voor de drie eerste percelen van de rekeningen van de grote kamer van Sint-Pieter. Hij is de eerste die voor alle drie betaalt. Omdat veel rekeningen ontbreken, weten we niet precies wanneer Willem Buser de percelen heeft gekocht. Mogelijk is dit al in 1473 gebeurd.¹⁶

Mogelijke ligging van de percelen in 1494/95.

1. Willem Buser
2. Willem Buser
3. Willem Buser
4. Gerardus de Turrie

Willem Buser alias Byndop was minstens vanaf 1477 tot zijn dood in 1517 procurator fiscalis van het bisschoppelijk gerecht, verantwoordelijk voor de financiële aangelegenheden. Hij was de voornaamste financiële man tijdens grote delen van het episcopaat van de bisschoppen David van Bourgondië (1456-1496) en Frederik van Baden (1496-1517). Willem had goede relaties met de kapittels, die diverse malen van zijn diensten gebruik maken. Hij moet een handige praktijkjurist zijn geweest, die eervolle maar ook moeilijke opdrachten krijgt. Zo gaat hij in 1482 als gezant van bisschop David van Bourgondië naar Rome om te bemiddelen in zijn conflict met de stad Utrecht. Voor de abdij Rijnsburg bezoekt hij in 1500 de curie in Rome. In 1503 is hij advocaat van bisschop Frederik van Baden in het dispuut met de aartsbisschop van Keulen, die zijn jurisdictie over het bisdom Utrecht wil uitbreiden. Het moet voor Willem Buser niet erg moeilijk zijn geweest om geld te verdienen. Met een vermogen van meer dan 1650 Rijnse gulden behoort Willem Buser rond 1495 tot de rijkste burgers van Utrecht. De familie van Willem Buser behoorde tot de 'geestelijke ambtsadel': leden van een - niet tot de ridderschap of het patriciaat behorende - familie die dankzij hun bekwaamheid, hun handigheid en hun relaties twee of meer generaties lang een 'dynastie' in het klein binnen de Utrechtse kerkelijke wereld vormden.

In de rekening van 1494/95 wordt voor het eerst ook expliciet melding gemaakt van zowel een grondstuk als een huis: 'de domo et area suis' voor het eerste en het tweede perceel. Ik vermoed dat er stenen huizen stonden op het grondstuk. Waarschijnlijk had het huis ook stenen dakpannen of -tegels. Niet alleen omdat Willem Buser vermogend was, maar ook omdat het 'decken mit harden dake' vanaf 1436 verplicht gesteld werd door het kapittel van Sint-Pieter.

Na Willems dood in 1517 blijft Kromme Nieuwegracht 86 nog enkele jaren in bezit van zijn erfgenamen.

De bouwhistorici Jan van der Hoeve en Ben Olde Meierink hebben onafhankelijk van elkaar de restanten van het achterhuis van Kromme Nieuwegracht 86 onderzocht.

Op basis van het baksteenformaat van 29 x 13,5-14 x 7 cm dateert Olde Meierink het achterhuis in de late 14de of de vroege 15de eeuw. Van der Hoeve gaat uit van de 15de eeuw. Aangezien het tweede perceel in de late 14de eeuw in bezit was van een weduwe, ga ik uit van een bouwheer uit de 15de eeuw. De schriftelijke bronnen geven aan dat dit mogelijk Elie van Noerd was rond 1405. Mogelijk was het de vermogende kanunnik Hendrik Foec rond 1433, die het grondstuk ook nog eens flink uitbreidde door een deel van het derde perceel van de rekeningen van Sint-Pieter te kopen. Het is ook niet ondenkbaar dat de eveneens zeer vermogende procurator fiscalis Willem Buser alias Byndop het huis pas bouwde aan het eind van de 15de eeuw.

Jan van der Hoeve, die ook naar de rest van het huis gekeken heeft, gaat ervan uit dat de voorste huiskelder van jonger datum is dan het achterhuis. Deze kelder lijkt te horen bij een dwarshuis, waarvan het dak evenwijdig aan de straat moet hebben gelegen, in lijn met het beeld van de plattegrond van Braun en Hoogenberg van circa 1570. Op basis van de tienlagenmaat van het metselwerk lijkt een datering in de 16de eeuw volgens Van der Hoeve mogelijk. Ook van dit voorhuis is niet duidelijk wie de bouwheer was. Mogelijk was dat Willem Buser rond het begin van de 16de eeuw. Andere mogelijke kandidaten lijken mij Jacob en Anna Stoop (rond 1543) of Jan Boelen en Cornelia van Weede (rond 1550), die later aan de orde zullen komen.

Ondertussen in Paushuizen

Op 25 april 1517 verwierf Adriaan Floriszoon Boeyens grond van het kapittel van Sint-Pieter. Zelf was Adriaan op dat moment stadhouder in Spanje. Op 9 januari 1522 kiezen de kardinalen Adriaan van Utrecht tot paus en op 13 september 1523 overlijdt hij aan de gevolgen van een ziekte. Het huis aan de Maartensdam dat hij liet bouwen heeft hij nooit gezien. In 1528 nam keizer Karel V de macht over het Sticht over van de bisschop Hendrik van Beieren (1524-1529). Aan het begin van de 16de eeuw veranderde ook het geluid van de Domtoren. In 1505 maakte Geert van Wou nieuwe klokken, waarvan de zes zwaarste klokken, waaronder de Salvator, er nog steeds hangen. Deze klok zou in de eeuwen hierna regelmatig te horen zijn bij het overlijden van burgers uit de stad en dus ook bij het overlijden van de eigenaren en bewoners van Kromme Nieuwegracht 86.

Peter de Meester (1535 – 1536)

Vanaf de periode rond 1530 hebben we niet alleen de rekeningen van Sint-Pieter ter beschikking maar ook de zogenaamde transporten en plechten, overeenkomsten bekrachtigd door het schepengerecht, waarin de overdracht en bezwaring van onroerende goederen werd geregeld.

Het eerste transport dat betrekking heeft op ons perceel dateert van 26 oktober 1535. Via de erfgenamen van Willem Buser is een deel van het huis in bezit gekomen van Katrien, weduwe van Reyer Corver en acht van haar kinderen. Ze transporteren hun aandeel in het huis aan Peter de Meester, *canonicus sancti Salvatoris*.¹⁷ Het huis is op dat moment verhuurd aan meester Anthonis Boeygen. Op 16 december 1535 komt het resterende deel van het eigendom ook in handen van Peter de Meester door de verkoop van Hendrik Zoudenbalch, *canonick ten dom tUtrecht*, en Katrien Zonnevelt.

De buurman van Peter de Meester aan de westelijke zijde, Kromme Nieuwegracht 88-90, was Peter zelf.

Peter lijkt, net als de eerdere eigenaren van Kromme Nieuwegracht 86, vermogend. Zo schonk Peter de Meester aan het kapittel van Oudmunster een van de vijf gro-

te beelden voor hun kerk, het beeld van de heilige Frederik. Peter de Meester was werkzaam als rentmeester in Paushuize. Hij werkte er achtereenvolgens voor de kardinaal Willem van Enckenvoirt en diens neef Michiel.

Willem van Enckenvoirt, een van de trouwe helpers van paus Adrianus VI, was zeer betrokken bij de overdracht van het wereldlijk gezag over het Sticht van de bisschop Hendrik van Beieren naar Karel V.

Willem van Enckenvoirt omstreeks 1530.

Bijzonder is dat er rekeningen van Peter de Meester bewaard gebleven zijn die een indruk geven van het dagelijks leven op Paushuize tussen 1531 en 1536. Deze rekeningen berichten onder andere over een heftige storm die aan alle kanten ruiten van Paushuize vernielde, over de aanschaf van leren brandemmers en over werkzaamheden in de grote tuin van Paushuize.

Op 12 januari 1536 ontvangt Peter de Meester de heer van Brederode in Paushuize, waarvoor het kapittel van Oudmunster twaalf kwarten wijn ter beschikking stelt. Interessant is dat Peter een paar dagen voor deze ontvangst zijn huis aan de Kromme Nieuwegracht 88-90 verkocht. Mogelijk woonde Peter de Meester zelf in het verkochte huis en is hij begin 1536 in een kamer in Paushuize gaan wonen. In zijn rekeningen van 1535/36 komt namelijk een post voor waaruit blijkt dat Peter op kosten van de proost een nieuw raam geplaatst had in *zijn* nieuwe kamer. Hoewel de vermelding voor tweeërlei uitleg vatbaar is, is niet uit te sluiten dat Peter de laatste fase van zijn leven in Paushuize heeft doorgebracht. Mogelijk was een kamer in Paushuize aangenamer dan het hebben van een eigen huis.

Dat het rond deze tijd niet zo goed gaat met Peter, blijkt uit het transport, dat betrekking heeft op zijn andere huis, Kromme Nieuwegracht 86. Dat huis verkoopt Peter de Meester enkele maanden later, op 21 november 1536. Het feit dat Peter op dat moment tobt met zijn gezondheid blijkt uit de toevoeging dat hij voor die verkoop *over die derdedoer gegaen* is. Peter moest laten zien dat hij sterk genoeg was om langs drie huizen (deuren) te lopen, een methode waarmee je liet zien dat je nog handelingsbekwaam was. Peter de Meester overleed in 1537.

Het lijkt erop dat Peter de Meester het aan het eind van zijn leven niet alleen fysiek zwaar had, maar mogelijk ook mentaal. Peter werd ervan beschuldigd omgekocht te zijn om bij de paus te pleiten voor de aanstelling van Andries van Medemblik als zijn rechterhand (coadiutor). Hij was overgehaald door '*schone persuasie ende beloften*' van zijn vrienden in ruil voor een rente van 15 goudgulden voor zijn natuurlijke zoon en de kwijschelding van een schuld aan Andries' oom, de kanunnik Jan van Medemblik.

Steven van Cronenborch en Mechteld (1536 – 1542)

Steven Janszoon van Cronenborch is een zoon van Jan Hendrick Stevenszoon van Cronenborch en Haze van Malsen, die een huis hadden aan de Oudegracht bij de Jansbrug met de naam Cronenborch.¹⁸ Steven is getrouwd met Mechteld. Zijn eerste bezit aan de Kromme Nieuwegracht, nummer 92, erft hij in 1535 van Benedicta Foeyt.

Benedicta is een natuurlijk kind van Jan Foeyt, vicarius ten Dom t'Utrecht. Ook Jan Foeyt had goed voor zijn buitenechtelijke kind gezorgd en een onderkomen voor haar geregeld, niet ver van zijn eigen werkplek. De combinatie van rijkdom, natuurlijke kinderen en wonen rondom Pausdam lijkt in deze tijd niet ongebruikelijk. Hendrik Foec, Peter de Meester en Jan Foeyt lijken in dat opzicht op elkaar.

Steven breidt zijn bezit op de Kromme Nieuwegracht uit. Begin 1536 koopt hij Kromme Nieuwegracht 88-90 van Peter de Meester en gaat daar samen met Mecheld wonen. Enkele maanden later koopt hij ook Kromme Nieuwegracht 86 van Peter de Meester om het te verhuren.

Saris de Coninck en Anna, de dochter van Pompeius Occo (1542 – 1543) en Jacob en Anna Stoop (1543 – 1550)

Saris de Coninck, schepen en burgemeester van de stad Utrecht, woont net om de hoek, op Nieuwegracht 6, dat eerder op naam stond van Gerrit Bierwisch.¹⁹ In 1541 trouwt Saris voor de tweede keer, ditmaal met Anna, de dochter van Pompeius Occo (1483-1537), een rijke bankier die in Amsterdam het internationale Augsburgse bankiershuis Fugger vertegenwoordigde.

Portret van Anna's vader, Pompeius Occo in 1531, toegeschreven aan Dirck Jacobszoon.

Niet lang na dit huwelijk koopt Saris de Coninck Kromme Nieuwegracht 86. Het huis bevindt zich nog steeds in verhuurde staat. Jacob Stoop uit Rotterdam en zijn vrouw Anna zijn de huurders. Al snel blijkt de echte reden waarom Saris zijn oog op het perceel had laten vallen. Het gaat hem niet om het huis, maar om het bleekveld daarachter. Mogelijk had zijn nieuwe, rijke vrouw gemopperd over de toch wel kleine tuin van Nieuwegracht 6. Op 22 maart 1543 doet Saris het voorste gedeelte van het perceel inclusief het huis weer van de hand en verkoopt het aan Jacob en Anna Stoop. Het huis moet hebben bestaan uit de combinatie van het voorhuis aan de gracht en het daarachtergelegen achterhuis, dat in de 15de eeuw gebouwd was door Elie van

Noerd, Hendrik Foec of Willem Buser. Nu het bleekveld wordt afgesplitst van het huis, lijkt het logisch aan te nemen dat het achterhuis stond op het voorste gedeelte van Kromme Nieuwegracht 86 achter. Het onbebouwde achterste gedeelte van Kromme Nieuwegracht achter behield Saris de Coninck voor zichzelf en ging hij als bleekveld gebruiken. Saris moet een muur bouwen om zijn bleekveld af te scheiden

1. Jacob Stoop
2. Steven van Cronenborch
3. Saris de Coninck
4. Erfgenamen van Johan Pels

Mogelijke ligging van de percelen in 1543.

van het erf van Jacob Stoop, hetgeen impliceert dat er nog een plaatsje was tussen het huis van Jacob Stoop en de muur van Saris de Coninck. Het transport van 4 januari 1542 biedt nog enkele interessante details:

‘een huysinge ende hoffstede, van voeren tot afteren also die gelegen is aen sunte Martyns dam, streckende voer vander straten tot after aent bleyckvelt, erve ende uytganck in Winsens steghe, dat Sarys voerseyt aen hem behouden heeft, dair Steven van Cronenborch boven ende meyster Johan Pels van Nymmegens, wyleneer vicarius tOudemunster tUtrecht, erfgenamen beneden naestgelegen zyn, dair meyster Jacob voirseyt nu ter tyt inne woent, wel-verstaende dat Sarijs de Coninck op zynen cost doen leggen ende onderhouden zel ten ewygen daigen een muer aent voirseyt bleyckvelt om te scheyden zyn erff vander voirseyt huysinge ende hoffstede, mit sulken voirwaarden dat meyster Jacob Stoop voirseyt geen lucht over Steven van Cronenborchs voirseyt erve scepppen en sel mit opgestoten veynsteren te waeren op drieendetwyntich stuvers siaers outeygen die de heeren van sunte Peters bynnen Utrecht dair jairlix van outs uut hebben, also dattet voirseyt bleyckvelt, erve ende uytganck, dat Sarys die Coninck aen hem behouden heeft vant voirseyt outeygen vry wesen ende bliven zel’.

De verkoper Steven van Cronenborch blijft in bezit van het naastgelegen perceel, Kromme Nieuwegracht 88-90, waar hij en Mechteld zelf wonen. Hij zit niet te wachten op geluidsoverlast van zijn nieuwe buurman en bedingt dat De Coninck

de ramen richting zijn erf niet mag openen: Saris de Coninck mag geen ‘lucht sceppe mit opgestoten veynsteren’.

We herkennen in het transport van 1543 de tijns van 22 stuivers en 12 penningen, hier afgerond op 23 stuivers. Interessant is dat Saris de Coninck bedingt dat de tijns van het bleekveld volledig blijft rusten op het perceel dat Jacob Stoop koopt. Het bleekveld en de uitgang naar de Herenstraat of Winsensteege zijn vanaf dat moment vrij van tijns.

Jan Boelen, Jacob Teunis Guebel en Cornelia van Weede (1550 – 1607)

In 1550 verkoopt Anna Stoop het huis Kromme Nieuwegracht 86 aan meyster Johan Boelen, *secretarius des capittels van sinte Marien tUtrecht* en zijn vrouw Cornelia Hermansdochter van Weede. Net als Jacob en Anna Stoop, gaan ook de nieuwe bezitters er wonen.

Jan en Cornelia wonen aan de Kromme Nieuwegracht als in 1566 de lang opgekropte woede over de aantasting van vrijheden, de vervolging van ketters en de hebzucht van de geestelijkheid tot uitbarsting komt. In augustus vindt een beeldenstorm plaats in Utrecht. Niet lang daarna stuurt koning Philips II zijn veldheer Alva naar de Nederlanden.

Jan Boelen maakt het vertrek van de Spanjaarden en de afbraak van Vredenburg in 1577 niet mee. Hij sterft in 1576.

Ondertussen in Paushuizen

In 1580 vindt de tweede beeldenstorm plaats. De Staten van Utrecht roepen de gereformeerde religie tot bevoorrechte religie uit. De Reformatie heeft grote gevolgen voor de inrichting van Utrecht. Ook de immuniteit van Sint-Pieter is aan verandering onderhevig. Paushuizen, dat tot dan toe naar het Pieterskerkhof was gericht, wordt vanaf 1584 beschreven als aan Sinte Mertens dam. Het gebouw heeft zich als het ware omgedraaid en is vanaf dat moment naar de wereld gekeerd.

Met de Reformatie werd de bisschoppelijke hiërarchie verbroken. De katholieke kerk zag dit gebied als zendingsbied, dat werd aangestuurd door 'apostolisch vicarissen' zoals Sasbout Vosmeer (1548-1614) en Philippus Rovenius (1614-1651). De eredienst wordt gevierd in huis- of schuilkerken.

Na de dood van Jan Boelen in 1576 trouwt Cornelia opnieuw, ditmaal met de bierbrouwer Jacob Teunis Guebel. Zijn bierbrouwerij bevindt zich aan het eind van de Oudegracht. Lang duurt dit huwelijk niet, want in 1587 is Cornelia opnieuw weduwe.

In oktober 1592 krijgt Cornelia nieuwe bureu. Frederick de Wael van Vronesteyn (1549-1617) en zijn vrouw Johanna van Amstel van Mynden († 1632) worden de nieuwe bewoners van Kromme Nieuwegracht 84. Dat wil zeggen: in de winter woont de familie Van Vronesteyn daar; de rest van het jaar wonen ze in hun ridderhofstad te Jutphaas.

Frederick heeft zich jarenlange ingezet om die ridderhofstad weer terug te krijgen. In 1568 was de ridderhofstad verbeurdverklaard, nadat Fredericks vader, Adriaen de Wael van Vronesteyn, met zo'n zeventig anderen op het Vredenburg was onthoofd door Alva. Hij werd ervan beschuldigd deelgenoot te zijn van het Verbond der Edelen. Het geslacht De Wael van Vronesteyn blijft bezitter van Kromme Nieuwegracht 84 tot het eind van de 17de eeuw.

Enkele jaren later, in 1598, krijgt Cornelia ook nieuwe bureu aan de andere kant. De nazaten van Steven van Cronenborch verkopen hun bezit. De schepen Aart van de Sande wordt de nieuwe bezitter van Kromme Nieuwegracht 88-90.²⁰

In 1603 wordt het bleekveld dat Saris de Coninck in 1542 kocht te koop aangeboden door Saris' zoon Geurt, raad ter admiraliteit te Rotterdam, en zijn vrouw Johanna Splitloff. Geurt en Johanna verkopen het bleekveld, met de stal die daar in de tussentijd op is gebouwd, in vier delen. Een deel wordt gekocht door Cornelia van Weede, die het weer samenvoegt met Kromme Nieuwegracht 86. Andere delen worden aangekocht door de eigenaren van Nieuwegracht 14, 16 en 18. In de transporten wordt vanaf dat moment voor deze huizen vermeld dat ze een uitgang naar de Herenstraat hebben.

De bezitter van nummer 18 is Victor van Scorel, zoon van de schilder Jan van Scorel²¹. Victor is katholiek en houdt in het geheim erediensten in zijn huis. Voor katholieken is de tijd na de Reformatie grimmig geworden. Er is sprake van intimidatie en vervolging. Regelmatig vinden er invallen plaats als de schout ergens bijeenkomsten veronderstelt. Dit overkomt Victor van Scorel in 1615, zoals in SteenGoed 56 beschreven wordt. Ook in het voormalig Jeruzalemconvent in de Jeruzalemstraat vindt rond deze tijd een inval plaats. De schout en zijn mannen dringen met geweld naar binnen. Een Jezuïetenpriester tracht nog snel zijn misgewaad uit te doen en te verbergen. Een en ander leidt ertoe dat het gemeenschappelijke leven in het klooster tot een eind komt.²²

1. Cornelia van Weede
2. Aart van de Sande
3. Geurt de Coninck
4. Wed'e Van Praet van Moerkerken (14)
5. Anthonis van Uijtenhove (16)
6. Victor van Scorel (18)

Mogelijke ligging van de percelen in 1603.

Met de aankoop van een deel van het bleekveld krijgt het perceel Kromme Nieuwegracht 86 in 1603 de omvang en vorm die het tot 1874 zal houden en die ook zichtbaar is op de kadastrale minuut van 1832, de eerste nauwkeurige kaart van de stad.

Na twee huwelijken is Cornelia van Weede nog meer dan twintig jaar weduwe. Als ze overlijdt, wordt op 14 april 1610 de grootste klok van de Domtoren geluid, de Salvator. De nabestaanden betalen een bedrag van 12 florijn, een bijzonder hoog bedrag voor dergelijke 'overluidingen'. Daarvoor zal de Salvator twee uur worden geluid.

Het lijkt erop dat uit geen van beide huwelijken kinderen zijn voortgekomen, want het eigendom van Kromme Nieuwegracht gaat over op een neef van Cornelia, Gerrit de Lange. Gerrit wordt in de rekeningen van Sint-Pieter vanaf 1607-08 genoemd als bezitter.

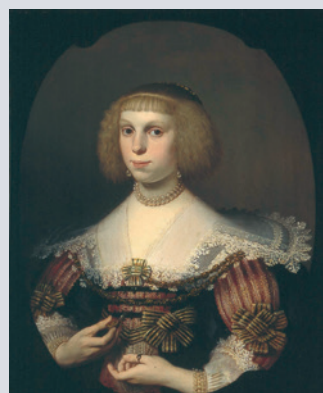
Gerrit de Lange en zijn dochter Mechteld (1607 – 1637)

Volgens het huisgeldregister van 1629 betalen Gerrit de Lange en zijn dochter Mechteld de Lange voor respectievelijk een groter en een kleiner huis. Mechteld trouwt met Anton van Schaick, die evenals als Jacob Teunis Guebel bierbrouwer is.²³ Enkele jaren daarna vindt er een grote verbouwing plaats aan de overzijde van de gracht. Paushuize is in 1612 in bezit gekomen van Daniel d'Ablaing.

Ondertussen in Paushuize

Daniel en zijn vrouw nemen hun twee nichtjes, de freules Van Liesvelt, bij zich in huis. Dat leidt tot verschrikkelijke misstanden. Daniel verwekt bij beide meisjes kinderen. Aanvankelijk wordt niet Daniel voor deze misstanden vervolgd, maar zit het oudste meisje vast in de stadsgevangenis in het huis Hasenberg, een van de huizen die nu onderdeel zijn van het stadhuis. De spanningen worden te veel voor d'Ablaings echtgenote Maria Strick van Linschoten, die in 1623 naar haar familie in Brabant gaat. Een paar jaar later keert ze terug, maar de problemen in het huwelijk lijken daarmee niet opgelost. Rond 1626 komt mevrouw d'Ablaing eenmaal blootshoofds binnenlopen bij haar overbuurvrouw aan de Pausdam. De bedienden hadden haar moeten beschermen tegen haar echtgenoot en zij was gevlucht. Ondanks deze toestanden, besluit Daniel d'Ablaing in 1633 om zijn huis grondig te verbouwen.

Wellicht denkt hij aan de processen die hem hadden bedreigd, als hij in de achtermuur boven de nieuwe poort de spreuk laat beitelen: Non omne quod minatur ferit. Niet alles wat dreigt, treft ook. Aanvankelijk lijkt dit ook zo te zijn. Het is bijzonder dat deze man aanvankelijk weinig te lijden had van zijn gedrag. Hij werd niet gemeden door de hoge kringen, noch door de gereformeerden die de stad regeerden. Sterker nog: in het jaar 1633 ontving hij zelfs een aanstelling als maarschalk van het Overkwartier. Toch werd Daniel uiteindelijk wel getroffen door wat al langer dreigde. In 1643 werd hij levenslang uit het Sticht verbannen.

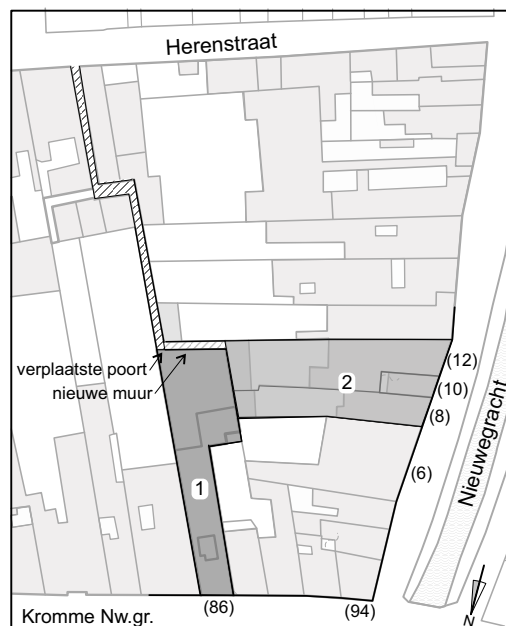
Daniel d'Ablaing en Maria Strick van Linschoten in 1638 geschilderd door G. van Honthorst.

D'Ablaing laat een nieuw toegangsgebouw en een stal met oprijbrug bij zijn huis bouwen. Onder de nieuwe brug die d'Ablaing laat bouwen ontstaat aan de overkant, aan de zuidzijde van de Kromme Nieuwegracht, een brugkelder, die toegankelijk wordt voor de bewoners van Kromme Nieuwegracht 86. Rond deze tijd zal ook de werfkelder, of *cluyse*, die onder de straat doorloopt en toegang biedt tot het huis, onderdeel hebben uitgemaakt van het huis. Als Mechteld het huis in 1637 verkoopt, wordt voor het eerst over *kelder* en *cluyse* gesproken. In oudere transporten zagen we dit niet. Mogelijk was de bouw van de brugkelder de aanleiding geweest voor de bouw van een werfkelder. Er zijn geen aanwijzingen dat de werfkelder er al eerder was.

Situatie in 1636.

Voordat Mechteld de Lange het huis in de verkoop doet, maakt ze eind 1636 een afspraak met Jan van Someren over de uitgang naar de Herenstraat. Jan van Someren, *oudt scheper der stadt Utrecht ende oudt raedt ter Admiraliteyt tot Hoorn*, heeft in 1618 Nieuwegracht 8 en 12 gekocht en het daartussen gelegen kleine huisje nummer 10 in 1629.²⁴ Zijn huizen hebben geen uitgang naar de Herenstraat. Mechteld verkoopt de achterste vijf voet van haar erf aan Jan van Someren, die daar op zijn kosten een muur moet metselen. Ook moet de poort die de tuin van Mechteld afsluit van de steeg worden verplaatst. De steeg loopt vanaf het *hoenderhuys* op Jans erf naar het oosten. Deze steeg is 200 jaar later, in 1832, nog zichtbaar op de kadastrale minuut.

Dergelijke transacties vonden altijd plaats met getuigen. In dit geval is dat ook zo. De *eersamen* Klaas van Dooren (ongeveer 77 jaar) en Johan van Putten (28 jaar), *cirurgijn*, treden op als getuigen. Meestal hoor je daarna nooit meer wat over de getuigen, maar in dit geval worden beide heren enkele maanden later, als Mechteld het huis verkocht heeft, nogmaals opgeroepen door Jan van Someren. Ze verklaren onder andere dat Mechteld ook het recht van overpad door de steeg naar de Herenstraat heeft verkocht.

1. Mechteld de Lange
2. Jan van Someren

Eduard van Hemert (1637 – 1639)

Mechteld de Lange heeft een broer Willem, die ook Guillaume genoemd wordt. Guillaume, advocaat van het Hof van Utrecht en raadsheer van de graaf van Culemborg, trouwt met Agnes van Montfoort, een kleindochter van de schilder Jan van Scorel. Daarmee is hij een zwager van Otto van Hemert en Elisabeth van Montfoort. Wellicht komt Mechteld via haar broer in contact met Otto's vader Eduard van Hemert, aan wie zij Kromme Nieuwegracht 86 in 1637 verkoopt.

Het transport van 4 juni 1637 geeft een goed beeld van het huis, of beter gezegd, de huizen die toen op Kromme Nieuwegracht 86 stonden:

'seeckere huijssinge mit kelder, cluijse, bodem, boort, glaesen, glaesraempten ende allen zijnen toebehoren, mitsgaders alle t'geene erinne aert ende nagelvast is, hebbende ten beijden zijden sijne vrije mueren, wtgesondert de muijr vant voorste ceuckentgen int cleijne huijs te stratenwerts, ende daer toe eenich los houtwerck ende meubelen, mitten vrijen in ende wtgang in seekere gangh wtgaende inde Heerenstraet, streckende deselve huijsinge mitte cluijse voor wtte nieuwegrafte tot achter aen seeckere muijre bij Johan van Someren opt alhier getransporteerde erve doen leggen, oock sulx dat deselver Someren hebben zal den wtganck over tselve erve mitte muijren hem tsijnen costen doen maecken volgens con-

Wapen van Eduard van Hemert in het wapenboek van het Bartholomeus Gasthuis.

tract daer van opgerecht, twelck alhier gehouden wort voor geinsereert, aen welcke alhier getransporteerde huijsinge ten oosten jo. Gerard de Wael van Vronesteyn ende ten westen d'erffgenamen van mr. Frederick van de Sande naest gehuijst ende geerft sijn'.

In dit transport zien we de verwijzing naar de muur die Jan van Someren moet laten metselen volgens de afspraak die hij met Mechteld de Lange maakte. De achtermuur zal in de eeuwen hierna steeds als achtergrens worden genoemd.

Bouwhistorisch interessant is de verwijzing naar *vrije muren*, wat betekent dat het huis geen gezamenlijke of gemene muren had met die van de burens. We nemen aan

Restant van de 'vrije' muur, nu als oostelijke tuinmuur in gebruik.

dat hier wordt bedoeld op de muren van het achterhuis, dat mogelijk al door Elie van Noerd, Hendrik Foec of Willem Buser werd gebouwd. Dat het om 'vrije' muren gaat is nu nog zichtbaar in de achtertuin van Kromme Nieuwegracht 86: de oostelijke tuinmuur staat enkele centimeters van de muur van Kromme Nieuwegracht 84. Daarmee is de tuinmuur een stille getuige van het achterhuis met zijn 'vrije' muren.

In het huisgeldregister van 1629 zagen we al dat er door Gerrit de Lange en Mechteld de Lange voor respectievelijk een groter en een kleiner huis betaald werd. Uit dit transport blijkt dat kleine huis aan de straat stond en een keukentje had. Mechteld betaalde voor het huis aan de gracht en haar vader Gerrit voor het grotere achterhuis.²⁵

De koper van het huis is *sijdenlakenkoper*. Eduard van Hemert, die tevens actief is als handelaar in onroerend goed.²⁶ Het ligt niet voor de hand dat hij zelf op de Kromme Nieuwegracht is gaan wonen.

Van Hemert was een gerespecteerd man, die regelmatig in aanmerking kwam voor nevenfuncties. Zo was hij huismeester van het Sint-Bartholomeusgasthuis in 1600/01. Eduard van Hemert wordt door de bekende Utrechtse geschiedschrijver Arnout van Buchel (Buchelius) ook genoemd als een van de kandidaten voor het bestuur van de in 1628 opgerichte Almoezenierskamer. Er was afgesproken dat een kwart van de leden van het nieuwe bestuur zou bestaan uit gereformeerden, een kwart uit remonstranten, een kwart uit doopsgezinden en een kwart uit rooms-katholieken.²⁷ Op 1 februari 1639 wordt hij overluide.

Otto van Hemert en Elisabeth van Montfoort (1639 – 1642)

Via vererving komt Kromme Nieuwegracht 86 in bezit van Otto van Hemert (1595 – 1668), Eduards zoon, en zijn vrouw Elisabeth van Montfoort († 1648). Otto is advocaat en rentmeester in Culemborg. Hij is tevens druk met het beheer van zijn goederen. Vanaf omstreeks 1619 laat hij zich 'jonker' noemen en vanaf het midden van de jaren 1640 voegen hij en zijn kinderen de naam De Rechteren aan de geslachtsnaam toe: Otto de Rechteren van Hemert. Otto verkoopt het huis Kromme Nieuwegracht 86 aan het eind van 1642.

Rond de tijd dat Otto de eigenaar wordt van Kromme Nieuwegracht 86 is hij verwikkeld in de gevolgen van een buitenechtelijke relatie. Hij trouwde op 2 juni 1610 met Elisabeth van Montfoort, waarmee hij vijftien kinderen kreeg. Het huwelijk stond al in 1626 onder druk, want toen ze in dat jaar hun testament lieten opmaken woonde Otto in Maartensdijk en Elisabeth op de Nieuwegracht.²⁸ Otto had een ver-

houding met zijn dienstmaagd Anthonia (ook: Teuntgen) Knijff, waarbij hij volgens dertien getuigen drie kinderen kreeg. Voor Otto vormde het blijkbaar geen beletsel dat Anthonia ook nog met twee andere mannen kinderen kreeg. In 1640, dus in de periode waarin hij eigenaar was van Kromme Nieuwegracht 86, verbiedt het gerecht van de stad Utrecht hem uitdrukkelijk Anthonia nog te ontmoeten. Toen Van Hemert daaraan geen gevolg gaf, werden hij en Anthonia veroordeeld tot een boete van elk 25 gouden ridders.²⁹ Als blijkt dat Otto Anthonia blijft opzoeken, volgt op 5 juli 1644 een veroordeling tot zes jaar eenzame opsluiting in de stadsgevangenis in het huis Hasenberg, waar eerder het nichtje van Daniel d'Ablaing was opgesloten. Behalve Otto's vrouw en kinderen mocht hij daar niemand ontvangen. Elisabeth moest nu dagelijks voor het oog van heel de stad haar man bezoeken, totdat de Staten van Utrecht na enige maanden besloten dat Van Hemert huisarrest kon krijgen bij zijn dochter Cornelia en haar man Johan Frederik van Alendorp in het huis Vogelpoel te Wijk bij Duurstede. Elisabeth wendt zich in februari 1645 tot de stadhouder Frederik Hendrik (1626-1647) met een verzoek om haar man vrij te laten. Ondanks het advies dat Van Hemert '*incorrigibel*' is, komt deze vrij. Wel wordt hij voor twee of drie jaar uit de stad Utrecht verbannen. Voor het einde van die periode overlijdt Elisabeth. Op 11 april 1648 wordt ze overluidd. Vervolgens krijgt Otto van Hemert het aan de stok met al zijn kinderen. Er volgen processen en in 1650 zijn faillissement. De zaak zou nog jaren voortslepen; pas in 1658 wijst het hof vonnis. Het drama komt tot een definitief einde als Otto de Rechteren van Hemert in 1668 overlijdt. Hij wordt '*bij avond en gratis*' begraven. Zijn kinderen weigeren de erfenis te aanvaarden. Er luiden geen klokken.

Melchior Adamszoon van Schoonhoven (1642 – 1672)

Melchior van Schoonhoven koopt het voor- en achterhuis in 1642 van Otto van Hemert. Melchior is een zoon van Adam Jasperszoon van Schoonhoven en Hillichgen Egberts van der Stael.³⁰

Hillichgen komt uit een oude regentenfamilie, die jarenlang burgemeesters en schepen leverde in de stad Schoonhoven. Dat was na de Reformatie opeens voorbij. Nadat de familie Van der Stael ervoor koos om katholiek te blijven, ging de deur naar het stadhuis voorgoed voor hen dicht.³¹

Adam en Hillichgen krijgen drie zonen die eerst in Keulen op het seminarie studeren en daarna priester worden.³² De derde priester uit het gezin, Cornelis, lijkt een nakomertje in de familie of in elk geval de jongste van het stel. Hij zit in 1636 nog op de Keulse priesteropleiding, terwijl zijn broer Caspar al in 1622 zijn eigen parochie krijgt. Naast Egbert, Caspar en Cornelis krijgen Adam en Hillichgen nog twee andere kinderen: dochter Anna, die later met een Diemerbroek zal trouwen, en Melchior, die de eigenaar wordt van Kromme Nieuwegracht 86.

Volgens de officiële documenten is Melchior van Schoonhoven de bezitter van Kromme Nieuwegracht 86, maar ook een groot deel van zijn familie lijkt er te wonen. Vanaf 1644 woont moeder Hillichgen er, waarschijnlijk tot haar dood in 1649. Op 14 mei wordt zij overluidd. In het huisgeldregister van 1653 wordt naast Melchior ook een Willem van Diemerbroek genoemd. Mogelijk was dit de man van Anna en wonen ook hij en Anna in het huis. Aangezien we verder nergens sporen van deze Willem zijn tegengekomen, is het echter ook niet uit te sluiten dat 'Willem van Diemerbroek' een schuilnaam was voor Melchior's broer Cornelis van Schoonhoven, die als katholieke priester op zijn hoede moest zijn. Zeker is dat Cornelis lange tijd op Kromme Nieuwegracht 86 woonde. In 1650 wordt hij als achterbelen-der genoemd van Jan van Someren, de zoon van de Van Someren waarmee Mech-teld de Lange had onderhandeld over de toegang tot de Herenstraat. Naast Cornelis

wonen ook twee van Anna's kinderen, Aleid en Sibilla op Nieuwegracht 86. Zij worden in de officiële documenten 'geestelijke dochters' genoemd. Het waren 'klopjes'. Een klopje was een ongehuwde katholieke vrouw die ten overstaan van een priester een kuisheidsgelofte aflegde en daarbij meestal, niet door gelofte gebonden, gehoorzaamheid betrachtte aan een overste, ook wel biechtvader genoemd. Het is heel goed mogelijk dat zij Cornelis ondersteunden bij zijn katholieke activiteiten. De familie van Schoonhoven wist op basis van de geschiedenis van de familie van moeders kant dat de katholieken na 1580 voortdurend op hun hoede moesten zijn. Ook in Utrecht is de vroedschap voortdurend op zoek naar plekken waar geheime godsdienstoefeningen van de rooms-katholieken worden gehouden. Invallen komen regelmatig voor. We zagen al de inval in het Jeruzalemconvent in 1613 en in het huis van Victor van Scorel in 1615. Ook in het midden van de 17de eeuw gaan deze zoektochten door. In een raadsbesluit van 22 januari 1655 wordt melding gemaakt van de toegang van huizen en erven 'tot seecker ganckskken, streckende uytte Heerenstraet tegenover de Camp na de Nieuwe graft tegenover den hoff van Paushuysinge'.³³ Dit betreft zonder twijfel de steeg van Kromme Nieuwegracht 86 naar de Herenstraat. Deze steeg wordt in deze tijd ook gebruikt als toegang tot de schuilkerk achter Huize Loenersloot, Nieuwegracht 20. De stad wil dat de deur in het poortje in de Herenstraat wordt voorzien van een 'swaer' slot dat ook door de schout kan worden geopend. Overigens lijkt de beschrijving te suggereren dat de gang doorliep tot aan de hof van Paushuize. De vraag doet zich voor waarom er dan geen slot moest worden aangebracht aan de kant van de Kromme Nieuwegracht. Daar was een goede reden voor. Uit de overeenkomst van Jan van Someren en Mechteld de Lange weten we dat een poort toegang gaf tot de tuin van Kromme Nieuwegracht 86. Deze poort, die op kosten van Jan van Someren vijf voet was verplaatst, zal in de regel afgesloten zijn geweest, zodat de schout hier geen extra maatregelen hoefde te nemen.

In 1665 wordt er door de vroedschap een lijst opgesteld met adressen waar paepse activiteiten worden waargenomen. Dat is het geval bij de Augustijnse pater Dirck de Roy, die tegenover de brug van Paushuize woont. Met deze positionering kan alleen Kromme Nieuwegracht 86 of 88 zijn bedoeld. Het ligt niet voor de hand dat de seculiere priester Van Schoonhoven van nummer 86 de Augustijnse monnik onderdak verschaft.³⁴ Het ligt meer voor de hand dat Dirck de Roy op dat moment op nummer 88 woonde. Opvallend is dat er door de vroedschap geen katholieke activiteiten bij Cornelis van Schoonhoven worden ontdekt, terwijl die er waarschijnlijk wel hebben plaatsgevonden.

Cornelis Adamszoon van Schoonhoven

Het grote achterhuis van Kromme Nieuwegracht 86 staat weliswaar op naam van Melchior van Schoonhoven, maar zijn broer, de priester Cornelis van Schoonhoven, heeft er ook gewoond. Rond de tijd dat de Van Schoonhovens hun nieuwe huis aan de Kromme Nieuwegracht betrekken, raakt Cornelis verwikkeld in een arbeidsconflict. In 1643 wordt hij door de apostolisch vicaris Rovenius aan de kant gezet als kapelaan van de Sint-Gertrudis. Daarmee was het Van Schoonhoven officieel niet meer toegestaan om mensen te trouwen, te dopen of om de heilige olie toe te dienen bij stervenden, wat inhield dat hij hier ook geen inkomsten meer uit kon ontvangen. Van Schoonhoven accepteert dit niet en probeert zijn gelijk te halen bij zijn superieuren, niet alleen in Utrecht maar ook in Rome. Van Schoonhoven spant een proces aan tegen de apostolisch vicaris Rovenius en machtigt in 1648 een advocaat om voor hem op te treden. Eén van de getuigen van deze machtiging is Lodewijk van Milligen, een juwelier en goudsmid en goed katholiek.

Overigens lijkt Cornelis van Schoonhoven gewoon door te zijn gegaan met het toedienen van de sacramenten, ondanks het verbod. Er is een akte uit 1683 bewaard gebleven waarin een aantal familieleden aan Van Schoonhovens nichten Sibilla en Aleid van Diemerbroek vraagt of zij de doop kunnen bevestigen van Gerard van Millingen. Die zou in 1655 moeten zijn gedoopt door de priester Cornelis van Schoonhoven. Sibilla en Aleid verklaren dat dit een tijd van vervolging was voor katholieken en dat ze in de boedel van Van Schoonhoven geen notities hebben gevonden over een doop.³⁵ Opmerkelijk is dat het hier gaat om de zoon van Lodewijk van Milligen die in 1648 optrad als getuige. De goudsmid en de priester moeten een goede band hebben gehad.

Een tweede conflict ontstaat zo'n twee decennia later en gaat over het theologische vraagstuk van de status van klopjes ten opzichte van nonnen. Cornelis heeft kritiek op een nieuw uitgekomen boek en acht de strekking daarvan niet in lijn met de kerkelijke leer. Hij haalt zijn gelijk in Rome. Het boek wordt aangepast, maar Cornelis' naam wordt niet gezuiverd. Hij is en blijft een luis in de pels van de Hollandse Zending. De kritiek van zijn superieuren gaat niet alleen over inhoud. Cornelis van Schoonhoven wordt ook aangevallen op zijn gedrag en op zijn uiterlijk: 'een mens van volwassen leeftijd, zonder baard en met een onmannelijk bevallige stem'.³⁶ In bijlage I bij deze SteenGoed wordt nader ingegaan op de strijd van Cornelis van Schoonhoven.

Cornelis schreef bijna dertig jaar brieven. De brieven die hij schreef naar de Congregatie De Propaganda Fide zijn nog steeds in Rome beschikbaar. Op een aantal brieven is als retouradres opgenomen: 'Sibilla van Diemerbroek tegenover Paushuisinge'. De laatste brief dateert van juni 1672.³⁷

Op het moment dat Cornelis van Schoonhoven zijn laatste brief schrijft, veroveren de Fransen de zeven provinciën in een hoog tempo.

Aleid en Sibilla van Diemerbroek (1672 – 1686)

De generatie van Egbert, Caspar, Anna, Melchior en Cornelis van Schoonhoven lijkt rond 1672 uitgestorven. Anna's kinderen, Aleid en Sibilla, die hun oom Cornelis jarenlang als klopjes hebben ondersteund, wonen in het grote huis aan de Kromme Nieuwegracht.

Ondertussen in Paushuize

Aleid en Sibilla van Diemerbroek zijn er getuigen van dat Utrecht op 24 juni 1672 zonder weerstand onder Frans bewind komt. Er breken rellen uit als de bevolking in de gaten heeft dat de regenten de stad verlaten, veelal per schip vanaf de grachten. De regenten worden tegengehouden door de burgers van de stad. De regent Van den Bempden, die tot 1672 tegenover hen in Paushuize woonde, vlucht naar Amsterdam. Na de komst van de Fransen wordt er beslag gelegd op het huis. De hertog van Luxemburg, de Franse gouverneur van de stad, neemt er zijn intrek. Ongetwijfeld hebben Aleid en Sibilla de drukte op de gracht meegemaakt als gevolg van het grote feest dat in Paushuize werd gegeven, 'waar al wat het Franse hof aanzienlijks had, tegenwoordig was', behalve koning Lodewijk XIV zelf.³⁸ Ongetwijfeld waren ze opgewonden over het feit dat de Dom weer katholiek werd. Na jarenlang in schuilkerken en huiskerken te hebben moeten samenkomen, deden ze als katholieken nu weer mee. Waarschijnlijk hebben ze op Sacramentsdag 1673 langs de straat gestaan toen er een processie plaatsvond waarmee oude tijden herleven. 'Zoo echt Rooms was Utrecht sinds de middeleeuwen niet meer geweest'.³⁹ Lang duurt het Franse verblijf niet. De Fransen vertrekken in 1673. De katholieken moeten de Domkerk weer opgeven en gaan terug naar hun schuilkerken.

Afbeeldingen van de pausen Innocentius X en Alexander VII, die zich met de casus Van Schoonhoven hebben bemoeid.

De stad die al zwaar te lijden had gehad als gevolg van de Franse bezetting en de inundatie van grote stukken land van de waterlinie, wordt op 1 augustus 1674 geteisterd door een grote storm die overal in de stad schade aanricht. Niet alleen het schip van de Dom wordt getroffen, maar ook de Pieterskerk heeft grote schade. De beide torens van deze kerk storten in en vallen door het schip. Het lijkt erop dat de storm ook heel dicht bij het huis van Aleid en Sibilla schade aanricht. Het huisgeldregister vermeldt dat het buurhuis Kromme Nieuwegracht 88 in 1675 volledig geruïneerd was.⁴⁰ Zou hier de storm ook zijn sporen hebben nagelaten?

In 1680 wordt Aleid *bejaerde dogter* genoemd en is zij ziek. Zij vermaakt aan haar zuster de helft van wat ongetwijfeld de inboedel van hun huis aan de Kromme Nieuwegracht 86 is. Sibilla, die gezond is en *jonge dogter* wordt genoemd, doet hetzelfde voor haar deel. De inventaris wordt nauwkeurig en gedetailleerd omschreven. Er zitten opvallend veel schilderijen in de boedel: *'twee schilderijen vant hoffken van Oliveten, een banquetjen, een schilderije van Emaus, een vrouwen van Samarien, een van St. Catharijn, een van St. Agnes ende een van St. Barbara'*. Naast linnengoed, wordt ook het duurste aardewerk beschreven. Aleid en Sibilla hadden nog een zus Maria van Diemerbroek, echtgenote van Frederik Brants, en een broer Balthasar van Diemerbroek, die al is overleden. Opvallend is dat in het testament staat beschreven dat de opgesomde goederen waren aanbestorven van hun 'broer Adam van Diemerbroek'. Het lijkt er niet op dat ze een broer hebben gehad met die naam. Opmerkelijk is ook dat in de akte eerst 'Van Schoonhoven' stond, maar dat deze naam is doorgehaald en vervangen door 'Diemerbroek'. Mogelijk is hier getracht de aanwezigheid van Cornelis Adamszoon van Schoonhoven te verhullen - de angst zat er vast nog diep in. Het testament werd opgemaakt *'ter woonstede van de comparante, staende binnen Utrecht aende Nieuwe gracht tegens over Paus huijsinge'*.

Beide zussen leven nog in 1683 als ze nog enkele aanpassingen doen in hun testament. Eén van de getuigen is *'borger ende gout smit'* Anthoni van Milligen, een nazaat van goudsmid Lodewijk van Milligen die al getuigde voor oom Cornelis van Schoonhoven. Uit een akte van 1686 kan worden afgeleid dat Aleid voor die tijd is overleden. Sibilla heeft haar zus overleefd.

Magdalena van Diemerbroek (1686 – 1731)

Het eigendom van Kromme Nieuwegracht gaat na het overlijden van Sibilla over op Magdalena van Diemerbroek, een dochter van Balthasar van Diemerbroek en Fronika Fout.⁴¹ Net als haar tantes Aleid en Sibilla is Magdalena een geestelijke dochter of klopje.

Magdalena laat op 8 januari 1709 haar testament opmaken. De notaris komt daarvoor bij haar thuis op de Kromme Nieuwegracht 86 want ze is ziek en voelt het einde naderen: *'wesende sieckelijck van lichaem, te bedde leggende'*. Ze wijst legaten toe aan vrienden en vriendinnen, maar ook aan haar knecht Frans en dienstmaagd Anna: *'verclaerde eerstelijck te legateren aenden here Walterus Winnicx, wonende tot Boxel, hare goede ende getrouwe vrient, de somme van vijftich gulden met een bed, peulen, twee kussens, 2 dekens en 2 kopere kandelaers, tot een gedachtenis; noch aen joffrouwe Geertruyt Derout, hare goede vriendinne, voor veeljarige getrouwe diensten, eenhondert gulden met een silveren tabbart; noch aen Willemina van Doesburgh een baeckie met silver beslach ad pias causas, voor groote genotene diensten veertich gulden; noch aende joffrouwen Cilliaert, hare nichten tot Wijck, met haer bejide vijftich gulden; noch aen Frans ende Anna de knecht en meijt in huijs ijder tien gulden; aen het arme kint tien gulden; noch legateert aen joffrouwe De Wilde t'beste bed, peulen, twee kussens met 4 de beste schilderijtjes; noch aen joffrouwe Jacoba Bosch ses silvere lepels; noch aen Johanna Greijs achten*

gulden; noch mede voorts te prelegateren aan het naergelaten kint van hare geheele suster joffrouwe Geertruijd Diemberbroek die somme van vijfhondert gulden’.

Ondanks haar toestand begin januari 1709, zal Magdalena nog ongeveer twee decennia blijven leven. In augustus van hetzelfde jaar voelt ze zich weer wat beter (‘gesont ende mechtich’). De legaten worden aangepast.

Ondertussen in Paushuizen

Net zoals haar tantes Aleid en Sibilla getuigen waren van de Franse bezetting, zo is ook Magdalena ooggetuige van historische gebeurtenissen. In 1712 en 1713 wordt er in Utrecht onderhandeld over de beëindiging van de jarenlange strijd om de opvolging van de Spaanse troon. Als gevolg van de onderhandelingen, die zouden leiden tot de Vrede van Utrecht, is de stad vol met diplomaten en hoogwaardigheidsbekleders. In Paushuizen neemt de gezant van de Duitse keizer, de graaf Von Sintzendorff und Thanhausen zijn intrek. Willem Buys en Bruno van der Dussen, die de Staten vertegenwoordigen, huren Kromme Nieuwegracht 80. Ook de koetsen van de vertegenwoordiger van de koning van Portugal, de graaf van Tarouca, die op Kromme Nieuwegracht 66 woont, zullen regelmatig langs Magdalena’s huis zijn gereden.

Voor Magdalena en haar knecht Frans en meid Anna lijkt het huis veel te groot en veel te duur. Magdalena besluit dat ze het voorhuis gaat verhuren. Als in 1715 haardstedengeld moet worden betaald valt op dat Kromme Nieuwegracht 86 in totaal 12 haardsteden telt, meer haardsteden dan de meeste andere huizen in de straat.⁴² Zelf betaalt Magdalena voor de acht haardsteden van het achterhuis, waar zij zelf woont. De huurder van het voorhuis, Leonard Ferrier, betaalt voor 3 haardsteden plus 1 fornuis.

Na Leonard Ferrier (ook: Forrier) huurt Jacobus Ferrier, mogelijk Leonards zoon, het voorhuis. De Ferriers zijn *paruijkmaker*; ze verdienen hun geld met het maken van pruiken. Mogelijk beginnen ze daarmee in de jaren van de vredesonderhandelingen, maar ook daarna blijft het bedrijf nog jarenlang open. Van Jacobus en Magdalena zijn huurovereenkomsten bewaard gebleven van 1722 en 1728. In dat laatste huurcontract lukt het Magdalena niet meer een handtekening te zetten. De notaris schijft: ‘Dit merk is gestelt bij Magdalena Diemberbroek + vermits haar onpasselijkheid haar naam niet behoorlijk leesbaar konde schrijven’. Waarschijnlijk liep die huur nog door tot aan de verkoop in 1731. In totaal is het voorhuis van Kromme Nieuwegracht 86 meer dan 16 jaar door pruikenmakers gebruikt.

Rond 1713 komen de huizen van Kromme Nieuwegracht 88-90 in handen van de consul David Martens, telg van de voorname Utrechtse regentenfamilie.⁴³ Kromme Nieuwegracht 88 wordt ten opzichte van nummer 90 omschreven als: ‘de *deijne huijsinge daarnaast oostwaards gelegen*’. Nadat David jarenlang consul te Marseille was geweest, keert hij terug naar Utrecht om te rentenieren. Na David Martens’ dood erft een neef, luitenant-colonel Pieter Godin, de panden aan de Kromme Nieuwegracht, die nog steeds verhuurd worden. Het kleine huisje, Kromme Nieuwegracht 88, is net als het voorhuis van nummer 86 een winkel geworden.

Net als pruiken zijn ook koffie en thee in het eerste deel van de 18de eeuw gevraagd. Johanna Brandenburg begint op 10 mei 1715 een sociëteit ‘om handel te dryven in kanten, thee, koffie en chocola’ en wordt de huurster van Kromme Nieuwegracht 88. Bedrijvigheid is er ook op Kromme Nieuwegracht 84, dat in handen is gekomen van wijnkoper Johannes Ketel en zijn vrouw Elisabeth van Schayck. Grote delen van het huis en de kelders worden verhuurd aan de wijnkopers Jacques Cler en Gijsbert Egeling.

Kromme Nieuwegracht
86 en directe omgeving –
mogelijk beeld in 1713.

Ondanks de verhuur van het voorhuis blijkt Magdalena niet rond te kunnen komen. In 1719, 1720 en in 1722 moet ze steeds opnieuw geld lenen op onderpand van haar huis. In 1719 is niet alleen het voorhuis, maar ook het achterhuis verhuurd en wel aan Johannes Heijmans:

'haare huijsingen en erven, staande ende gelegen aan de zijdzijde vande Nieuwe gracht over Paushuijsen, waar van het laatste gerechtelijk transport is van dato den (opengelaten; moet zijn 21 november) anno sestionhonderd twee en veertig aan Melchior van Schoonhoven, haar comparantes grootmoeders broeder, en voorts van haar moeijen Aletta en Sibilla van Diemerbroek op haar comparante gesuccedeert werdende, nu het grootste deser huijsingen bewoond bij Johan Heijmans en het kleine bij J. Forrier paruijkmaker, streckende dese huijsingen met de cluijse voor uijt de Nieuwe gracht zuijdwards op tot achter met een hof aan de muer der huijsinge van de heer Van Someren en daar neffens met een vrijen in en uijtgang in de Heerestraat, sijnde aan dese huijsinge belend ten oosten van ouds jonker de Wael van Vronesteyn, nu den wijnkoper Ketel, en ten westen de heer consul Martens'.

Meer dan twintig jaar na haar ernstige ziekte in 1709, sterft Magdalena en wordt het huis verkocht. Bijna 90 jaar bleef het in de familie van Melchior van Schoonhoven, zijn moeder Hillichgen, zijn broer Cornelis en zus Anna, zijn nichten Aleid en Sibilla en tenslotte van achternicht Magdalena. Toen Melchior het in 1642 kocht werd het beschreven als twee huizen, waarbij het kleinere met het keukentje aan de straat lag. Het achterhuis was het grotere huis. In 1731 lijkt dezelfde beschrijving nog steeds van toepassing. In de hypothecaire akten die Magdalena sluit, wordt nog steeds gesproken over een klein huis bij de straat en een groter huis daarachter. De achtergrens loopt nog steeds bij de muur die Jan van Someren rond 1637 had laten oprichten. Hoewel Jan van Someren al lang is overleden en er op de Nieuwegracht ook geen erfgenamen meer van hem wonen, leeft zijn naam in 1731 nog voort in de akten.

Jacob Reaal (1731 – 1756)

Op 13 januari 1731 wordt 'solliciteur-militair' Jacob Reaal de nieuwe eigenaar van Kromme Nieuwegracht 86. Jacob Reaal is een particuliere geldschietster die de soldij aan de compagniescommandanten voorschiet. De provincies keerden de soldijen zelden op

tijd uit. Om mouterij te voorkomen, fungeren solliciteurs-militair als tussenpersoon tussen de overheid en de troepen en verzekeren de uitbetaling van soldij. Het lijkt erop dat Jacob Reaal als solliciteur-militair een aardig vermogen heeft verdiend.

Het transport van 13 januari 1731 biedt interessante aanknopingspunten voor de bouwhistorische ontwikkeling van het huis Kromme Nieuwegracht 86. Het transport beschrijft namelijk zowel het achter- als het voorhuis:

‘...seeckere huijzinge, erve en gront, staende ende gelegen binnen deeze stad, met zijn vrijen uijtganck aende zijdzijde vande Nieuwe graft ontrent Sint Martens Dam over Pauwshuijsen, streckende met dien uijtganck uijt de straet tot achter aende muijre van het erve vande naecomelingen van d’heer Johan van Someren, met sijn vrijen uijt en inganck in seeckere ganck uijtgaende inde Heestraet []ende dan noch seeckere huijzinge, erve en grond, kelder en kluijsen, staende ende gelegen meede binnen deeze stadt aende zijdzijde vande Nieuwe graft ontrent de Sint Martensdam over Pauwshuijsen, streckende voor uijt de graft tot aen voorengemelte huijzinge toe, daer oostwaerts den wijncoper Ketel, nu zijnen erffgenaem, en westwaerts dien inganck van bovengenoemde huijzinge en boven de voorschreve gangh den heer Godin naest gehuijst, geerft en gelegen zijn’.

Bijzonder is dat het achterhuis een eigen uitgang heeft en niet alleen naar de Herenstraat, maar ook naar de Kromme Nieuwegracht. De gang naar het achterhuis loopt over het grondstuk van Kromme Nieuwegracht 88. De eerste verdieping op het

Kromme Nieuwegracht 86 en directe omgeving – mogelijk beeld in 1731.

huis van Pieter Godin is over de gang heen gebouwd.⁴⁴ Deze situatie wordt niet zo beschreven in 1713. Mogelijk is er in de tussentijd een verdieping op de winkel van Johanna Brandenburg gebouwd.

Enkele maanden nadat Jacob Reaal Kromme Nieuwegracht 86 heeft gekocht, koopt boekdrukker en -verkoper Johannes Broedelet Kromme Nieuwegracht 88-90 van Pieter Godin. Het transport vindt plaats op 4 september 1731. Johanna Brandenburg drijft haar winkel voor koffie en thee nog steeds op Kromme Nieuwegracht 88. Het ligt voor de hand dat de huur voor haar winkel niet wordt verlengd. Ze moet plaats maken voor de drukkerij, winkel en woning van Johannes Broedelet.

*Pausdam rond 1736,
tekening van Jan de Beyer.*

We weten hoe de Kromme Nieuwegracht er rond deze tijd uitzag. Na vier eeuwen van schriftelijke bronnen, hebben we nu eindelijk de beschikking over beelden van de situatie rondom de Pausdam. Twee tekeningen van Jan de Beyer laten ons het straatbeeld zien in 1736 en 1745.

Bij het tekenen stond Jan de Beyer in 1736 midden op de Pausdam. Links herkennen we Paushuize dat in 1517 door Adriaen Floriszoon Boeyens, de latere paus Adrianus VI werd gebouwd. Ook zichtbaar is de brug die d'Ablaing in 1633 liet bouwen en de hoofdingang die in 1714 door Hester Ranst aan de kant van de Pausdam werd gemaakt.

Tegenover Paushuize zien we enkele huizen van de Kromme Nieuwegracht. Het grote huis rechts van de boom is Kromme Nieuwegracht 80, dat in 1686 zijn huidige vorm kreeg, nadat Johan Bulaeus, directeur militair, het in bezit had gekregen. Daarnaast zien we Kromme Nieuwegracht 82, dat nog niet tot aan de rooilijn is bebouwd. Er lijkt een muur te lopen of er staat een klein huis of stal met slechts één bouwlaag.

Het pand ernaast is het linker of oostelijke deel van Kromme Nieuwegracht 84. In de westelijke zijmuur van dat huis zien we nog een venster. Het rechter of westelijke pand van Kromme Nieuwegracht 84 staat een paar meter achter de rooilijn. Een hek sluit de open ruimte af van de straat. Zichtbaar is de trapgevel aan de voorzijde van dit pand.⁴⁵

Verder naar het westen volgt dan Kromme Nieuwegracht 86. Bouwhistorisch is vastgesteld dat het voorhuis Kromme Nieuwegracht 86 in de vroege achttiende eeuw vrijwel geheel moet zijn vernieuwd. Het 'dwarse' voorhuis krijgt een meer vierkante vorm met een schilddak.

Op de tekening van Jan de Beyer lijkt Kromme Nieuwegracht 86 op het huis dat er nu nog staat. De dakkapel, de plaats van de vensters en de voordeur: alles ziet er in 2018 nog zo uit zoals Jan de Beyer het tekende. Dat betekent dat de vernieuwing vóór 1736 heeft plaatsgevonden. De vraag wanneer dat is gebeurd kan vrij nauwkeurig worden vastgesteld op basis van ons onderzoek. De oude en arme Magdalena ligt als 'bouwheer' niet erg voor de hand. De kapitaalkrachtige Jacob Reaal zal het - ongetwijfeld uitgewoonde - Kromme Nieuwegracht 86 volledig hebben ver-

nieuwd alvorens hij er zelf ging wonen. Het huis dat Jan de Beyer tekende was dus nog maar een paar jaar oud was.

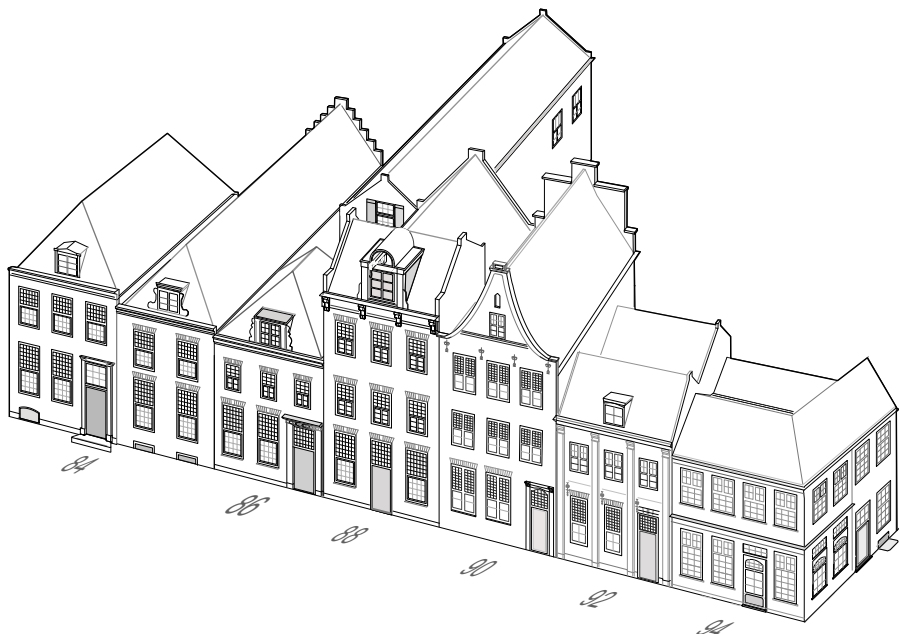
Het grote huis met de hijsbalk is Kromme Nieuwegracht 88. Met geen mogelijkheid kan men in dit grote pand het kleine huisje herkennen waarin Johanna van Brandenburg tussen 1713 en 1731 haar koffie en thee verkocht. Ook de overbouwde gang naar het achterhuis van Kromme Nieuwegracht 86 is verdwenen. Het lijkt aannemelijk dat Johannes Broedelet het kleine huis tussen 1731 en 1736 heeft vervangen door een groot nieuw pand. Dat betekent dat ook Kromme Nieuwegracht 88 minder dan vijf jaar oud was, toen Jan de Beyer het in 1736 tekende.

Het is opvallend dat er in de archieven wel overeenkomsten zijn gevonden over geschillen tussen de burens van Kromme Nieuwegracht 86 en 88 over de ramen en de dakgoot van het achterhuis van Kromme Nieuwegracht 86, maar dat er aan het verdwijnen van de overbouwde gang en het daarbij behorende recht van overpad geen woorden lijken te zijn vuilgemaakt. Misschien hield in 1731 de noodzaak tot het recht van overpad op te bestaan. Jacob Reaal ging immers zelf in zijn nieuwe huis wonen. Er was geen sprake meer van verhuur van het achterhuis. In de tijd dat het achterhuis verhuurd werd, was het handig dat de huurder van het achterhuis de gracht kon bereiken zonder de bewoners in het voorhuis te storen. Het is aannemelijk dat Jacob Reaal niet alleen het voorhuis volledig vernieuwde, maar ook dat hij het achterhuis met het voorhuis verbond. Via de gang van zijn nieuw gebouwde voorhuis kon hij doorlopen naar het achterhuis. Het recht van overpad had geen waarde meer.

Jan de Beyer tekende dezelfde situatie opnieuw rond 1745. Hij staat iets verder weg, waardoor geheel links het huis tussen Trans en Achter de Dom te zien is en rechts daarvan het hoekhuis Achter de Dom - Pausdam. Op de Kromme Nieuwegracht zien we enkele huizen die op de tekening van 1736 niet in beeld waren. Het huis rechts is Kromme Nieuwegracht 92, dat later nog een extra bouwlaag zou krijgen. Links daarvan zien we Kromme Nieuwegracht 90 met een halsgevel. Daarnaast zien we dan de huizen die ook in 1736 zichtbaar waren: het grote Kromme Nieuwegracht 88 en links ervan Kromme Nieuwegracht 86. Nieuw is dat het rechterdeel van Kromme Nieuwegracht 84 is uitgebouwd tot de rooilijn en dat ook op Kromme Nieuwegracht 82 is gebouwd.

*Pausdam rond 1745,
uitsnede uit een tekening
van Jan de Beyer.*

Kromme Nieuwegracht 86 en directe omgeving – mogelijk beeld in 1745.

De beide huizen die samen Kromme Nieuwegracht 84 vormen zijn op 19 juni 1734 door Jacob Reaal gekocht van de erfgenamen van Johannes Ketel. Jacob Reaal gaat er zelf niet wonen. Hij blijft wonen op Kromme Nieuwegracht 86, dat hij net helemaal heeft gerenoveerd. Op 6 september 1736 sluit Jacob Reaal een huurovereenkomst voor Kromme Nieuwegracht 84 met professor in de theologie David Mill. Als onderdeel van de overeenkomst belooft Jacob Reaal het rechterdeel van Kromme Nieuwegracht 84 uit te bouwen tot de rooilijn. Ook worden enkele kruisramen vervangen door schuiframen en wordt een dakkapel geplaatst.⁴⁶

In 1747 woont Jacob Reaal nog op Kromme Nieuwegracht 86, samen met zijn zus Elisabeth Reaal en een meid: Johanna van der Sloot. Waarschijnlijk is hij er overleden. Hij wordt op 15 november 1748 begraven als 'bejaard vrijer'.

Johan Heijndendaal (1756 – 1760)

Na het overlijden van Jacob Reaal komen de huizen Kromme Nieuwegracht 84 en 86 via Jacobs zus Elisabeth in bezit van Maria Reaal, weduwe van Theodoor Heijndendaal en hun kinderen Ursula en Johan Heijndendaal. Johan is sinds 1735 advocaat voor het hof van Utrecht, zeer gefortuneerd en blijktens zijn testament, waarin hij een aanzienlijk vermogen aan de Oud Rooms-Katholieke Aalmoezenierskamer en het bijbehorende weeshuis vermaakt, een filantropisch man.

Tot 1765 woont Johan Heijndendaal op Kromme Nieuwegracht 84. In 1756 is er een discussie tussen hem en Johannes Broedelet over de dakgoot van Nieuwegracht 86.

Als regent van deze Kamer was Heijndendaal rond 1780 betrokken bij de inrichting van een weefinrichting voor de jeugd van het weeshuis. In deze tijd trachtte men de werkloosheid te bestrijden door de inrichting van werkhuizen en vestigde in het bijzonder de aandacht op de opgroeiende jeugd door voor deze spinscholen in te richten voor het onderwijs in spinnen, weven en breien.⁴⁷ Johan Heijndendaal speelde ook een rol in het proces dat pastoor Henricus Berendtsen en drie andere geestelijken tegen hem voerde vanwege smaad. Het proces ging over het anonieme werkje onder de titel *Historisch en beredeneerd verhaal*, dat in 1769 was verschenen. Dit werkje ging over de eed die priesters moesten afleggen aan de paus enerzijds en aan de wereldlijke overheden anderzijds. Priesters die beide eden aflegden, leidden volgens Heijndendaal zowel de paus als de wereldlijke overheid om de tuin en dus 'zeilen ze gerust, als kerkelyke lorrendraaiers, met twee passen'. Heijndendaal was een aanhanger van de oud rooms-katholieke kerk die zich in 1723 had afgescheiden van de door de paus geleide rooms-katholieke kerk.⁴⁸

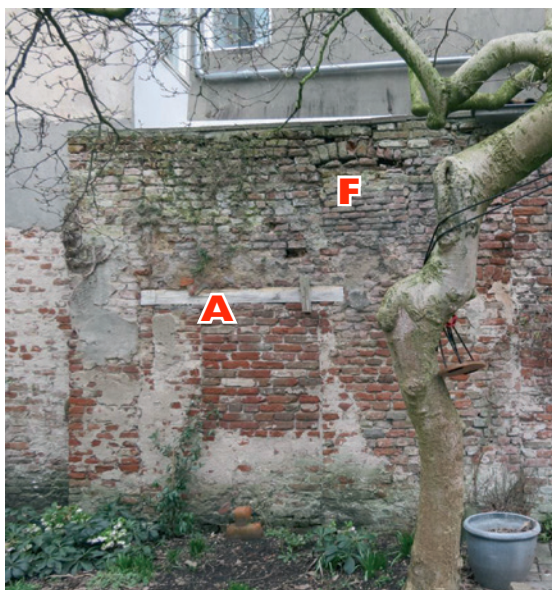
Zo'n 300 jaar eerder maakten Saris de Coninck en zijn buurman Steven van Cronenborch de afspraak dat de ramen van Kromme Nieuwegracht 86 niet open mochten. Nu speelt er een soortgelijke discussie, maar dit keer over de dakgoot van het huis Kromme Nieuwegracht 86. Deze dakgoot steekt een beetje uit en hangt dus boven het erf van Johannes Broedelet. De dakgoot stoorde nu weliswaar niet direct, maar dat kon veranderen als Johannes Broedelet zou besluiten alsnog een achterhuis op het erf van Kromme Nieuwegracht 88 te bouwen. Er wordt afgesproken dat, als dat het geval zou zijn, de dakgoot aangepast zou worden en dat die weer op de muur van Kromme Nieuwegracht 86 zou worden gelegd. Een kleine discussie, maar blijkbaar wel een zaak die zich al langer voortsleepte. De discussie was ontstaan toen Elisabeth, Jacob Reaals zus, nog leefde. De filantropische Johan Heijndendaal wilde geen gedoe met zijn buurman en gunde hem de mogelijkheid een achterhuis te bouwen. Hij kon leven met de gedachte dat er ooit achter Kromme Nieuwegracht 88 gebouwd zou worden, waarna niet alleen de dakgoot moest worden verlegd, maar ook het licht en uitzicht door de ramen richting Kromme Nieuwegracht 88 zou verdwijnen. Wellicht maakte hem het niet uit, aangezien hij er zelf niet woonde en het huis snel wilde verkopen.

Simon van der Linden en Alida Plenter (1760 – 1770)

Een paar jaar later, op 29 februari 1760, is het zo ver. Johan Heijndendaal verkoopt Kromme Nieuwegracht 86 aan meester-chirurgijn Simon van der Linden en diens vrouw Alida Plenter voor f 8000.⁴⁹ Ursula en Johan behouden het huis Kromme Nieuwegracht 84. Een aantal verbindingen tussen beide huizen moet worden aangepast voordat de verkoop gestalte kan krijgen. Het kleine binnenplaatsje tussen de achterhuizen van Kromme Nieuwegracht 86 en 84 wordt gesplitst. De deur vanuit de keuken van Kromme Nieuwegracht 86 naar deze binnenplaats moet worden dichtgemaakt. De pomp en het aanrecht moeten worden verplaatst om een nieuwe opening naar het binnenplaatsje te krijgen en ook de opening in de muur tussen Kromme Nieuwegracht 84 en 86 wordt dichtgemaakt:⁵⁰

'onder deese verkoping niet is begrepen de helfte van het binnenplaatsje tersijde de keuken van deese huysinge gelegen, 'twelck de verkopers aan sig behouden, mits dat sijlieden ten haren kosten een behoorlijke scheydmuur, schoon gewerkt, sullen doen maken, als mede dat sij het deurmaamp met het welke men uijt de keuken op dat binnenplaatsje komt soo verre na de pomp sullen doen versetten en de regtbank doen verschuyven als vereijst sal worden, als meede het gat daar de deur nu staat doen toemetselen na behooren, gelijk de verkopers ook ten haren kosten de opening agter in den tuyn waar mede men in de groote tuyn die de verkoopers aan sig behouden gaat sullen doen toemetselen'.

Naar alle waarschijnlijkheid is de dichtgemaakte deur op de foto (A) zichtbaar. Vóór 1760 was dit mogelijk de uitgang van de keuken naar het binnenplaatsje. De helft van dat plaatsje bleef het eigendom van Johan Heijndendaal als eigenaar van Kromme Nieuwegracht 84.

Muur achtertuin met bij A de dichtgemaakte deur naar het plaatsje en bij F mogelijk een hooggeplaatst keukenraam.

Anno 2018 is deze situatie niet veranderd en heeft Kromme Nieuwegracht 84 nog steeds een klein binnenplaatsje. Waarschijnlijk is bij F het restant van een hoog raam zichtbaar, zoals dat in die tijd gebruikelijk was voor een keuken. De pomp en het aanrecht moeten ook tegen deze muur hebben gestaan.

Simon en Alida trouwen in 1649 en krijgen vijf kinderen, waarvan de jongste twee op de Kromme Nieuwegracht 86 worden geboren. De jongste is vier jaar oud als Alida in 1768 overlijdt. Simon neemt de zorg over de kinderen op zich, maar blijft ook als meester-chirurgijn actief. Op 13 augustus 1769 doet hij met een collega een autopsie om vast te stellen wat de doodsoorzaak is van de 77-jarige Paulus van Alphen: *‘een sware wonde aan de linckerzijde van de keel, waarschijnlijk door een mes naast het lijck leggende gevonden, hem toegebracht waardoor de uijterlijke bekleedselen niet alleen ter lengte van vier vingeren breed, maar ook de onderleggende spieren geheel doorgesneeden waren; ten tweeden na deese spieren voorsigtig afgescheiden te hebben de kropader (Vena Jugularis) omtrent op de hoogte van het begin van de longepijp, bijna geheel doorgesneeden...Uijt al het welke wij besluyten, dat de zelve aan dese wonden onvermijdelijk gestorven is’*.

Na de dood van zijn vrouw, blijft Simon niet lang meer op Kromme Nieuwegracht 86 wonen. Het huis gaat in 1770 opnieuw in de verkoop en wordt omschreven als *‘seekere schone groote en weldoortimmerde huisinge, erven en grond....voorsien van verschijde spatieuze, soo boven als beneden kamers....extra groote kelders en ruime solders, mitsgader fraije hoff of tuijn met desselfs tuijnhuijs’*. Het huis wordt niet meer als voor- en achterhuis omschreven, maar als *‘huisinge’*. De verwijzing naar extra grote kelders en spatieuze kamers benadrukken de omvang van het huis.

Bij de koop inbegrepen zijn de *‘twee regtbanken met de turfkest in de keuken en de kasten en laden op de provisiekamer’*. Mogelijk gaat het hier ook om het aanrecht (regt-bank) dat in 1760 wat verschoven moest worden als gevolg van het dichtmaken van de uitgang van de keuken naar het binnenplaatsje. Niet inbegrepen bij de verkoop is de bank in de winkelmok. Aardig is dat Simon gehecht lijkt aan zijn mooie tuin en bedingt dat niet zijn inbegrepen: *‘de bloemen en de bollen in de tuijn in de grond staand welke de verkoper aan sig behoud en bij vertrek zal mogen wegnemen’*. Wellicht was dit een levende herinnering aan zijn gestorven vrouw Alida.

Als rode draad zien we in de verkoopakte ook de tijns aan Sint-Pieter, die al sinds meer dan 200 jaar gelijk is aan f 1-2-12, een gulden, 2 stuivers en 12 penningen.

Willem van Vloten en Helena Graves (1770 – 1800)

Op 17 april 1771 krijgen notaris en procureur Willem van Vloten (1725 – 1782) en zijn vrouw Helena Graves (1725 – 1807) de sleutel van hun nieuwe huis, dat ze voor f 10.700 hebben gekocht. Het huis wordt nog gepositioneerd op basis van de burens: oostwaards advocaat Heijendaal en westwaards de boekdrukker Johannes Broedelet.

Helena Graves, dochter van de schout van Benscot, en Willem krijgen zeven kinderen, waarvan er twee dominee worden, één met een domineesdochter trouwt en een andere met een dominee. De jongste is pas twee jaar oud als Willem en Helena het huis op de Kromme Nieuwegracht kopen. Willem is notaris en procureur, maar lijkt ook aangetrokken tot de bedrijvigheid in de stad. Als hij het huis op de Kromme Nieuwegracht koopt, is hij nog geen twee maanden eigenaar van de suikerraffinaderij op het Lucasbolwerk. Hij investeert samen met zijn neef Dirk Wernard van Vloten, eveneens notaris.⁵¹ De suikerfabriek die in 1721 werd opgericht, was ken-

merkend voor het toenemend belang van Utrecht als regionaal centrum van nijverheid.⁵² Op 29 juli 1780 verkoopt Willem de suikerraffinaderij. Het is mogelijk dat hij met de opbrengsten van deze verkoop enkele maanden later, op 2 december 1780, Jeruzalemstraat 7 heeft gekocht. Willem overlijdt niet veel later op 25 oktober 1782. Helena Graves gaat in de Jeruzalemstraat wonen, maar houdt Kromme Nieuwegracht 86 in bezit voor de verhuur.

Ongeveer een jaar nadat Van Vloten Kromme Nieuwegracht 86 kocht, staat ook Kromme Nieuwegracht 88 te koop. Het gaat om een *'huisinghe en erve en een tuijn daar agter, geappropriert tot winkel of coopmanshuijs'*. Het betreft het grote huis dat de boekverkoper Johannes Broedelet rond 1731 bouwde op de plek van het kleine winkeltje van Johanna Brandenburg. Van Vloten moet hebben geweten van de optie die Broedelet had om alsnog een achterhuis te bouwen op het erf van Kromme Nieuwegracht 88. Afsgesproken was dat zijn dakgoot dan zou moeten worden veranderd. Maar wat nog erger was: ook het licht door de vensters zou dan verdwijnen. Was Steven van Cronenborch nog bang voor het geluid van de open ramen van Kromme Nieuwegracht 86, nu is Willem bang dat hij het licht in zijn achterhuis zou kunnen verliezen. Om dat te voorkomen, koopt hij Kromme Nieuwegracht 88. Op 27 mei 1772 gaat dat huis over van Cornelia Broedelet, zus en erfgenaam van Johannes Broedelet, naar Willem van Vloten. Willem van Vloten levert het huis dezelfde dag door aan Elisabeth du Buisson (1708 – 1780), weduwe van heer Pieter Boddaert, die op dezelfde dag ook Kromme Nieuwegracht 90 koopt. Er is een voorwaarde voor deze verkoop:

'...en speciaal dat de ligten welke in de muur van des comparants naest gelege huijzinge staan nu nog ten eeuwigen dage geheel nog ten deele niet sullen mogen werden belemmert of betimmert, 't sij door het stellen van een gebouw van waerde of op andere wijze, hoe ook genaemt, sullende het ook aan den comparant en sijne successeuren vrijstaan die ligten of glasramen te repareeren en sulx goed vindende te vernieuwen en daar voor andere te stellen, mits dat deselve op die hoogte blijven, alles breder de coopconditie daar van sijnde ---'.

Door deze extra voorwaarde weet hij te voorkomen dat Kromme Nieuwegracht 88 zou worden uitgebreid. Het achterhuis van Kromme Nieuwegracht 88 is er nooit gekomen.⁵⁴

Portret van Elisabeth du Buisson.

Wapen van de familie Van Vloten. Willem van Vloten zegelde als notaris (1747 – 1782) met een variatie van het helmteken.⁵³

Ondertussen in Paushuizen

Rond deze tijd verscheurt de strijd tussen patriotten en prinsgezinden het land. Paushuizen is in bezit van een prinsgezinde weduwe. Als het Oranjenootschap er voor het eerst vergadert, vindt er een volksprotest plaats.

Utrecht is een patriots bolwerk. Als deze strijd tot een uitbarsting komt, trekt Willem V uiteindelijk aan het langste eind. Hij wordt daarbij geholpen door de Pruisische koning Frederik Willem II. Op 15 september 1787 verlaten de patriotse troepen zonder de strijd aan te gaan de stad. Enkele jaren na de overwinning van Willem V en Frederik Willem II, naderen opnieuw troepen de stad Utrecht. Franse revolutionaire troepen trekken op 14 januari 1795 de bevroren Waal over en nemen Utrecht in. Op 15 juni 1795 wordt de vrede met Frankrijk groots gevierd in Utrecht.

Volksprotest bij Paushuizen te Utrecht, waar het Oranjenootschap voor het eerst vergaderde.

In 1793 verhuurt Helena Graves Kromme Nieuwegracht 86 aan de studenten Abraham Calkoen junior en Rudolph Wilhelm Jacobus van Pabst. Woonden Jacob en Elisabeth Reaal er in 1747 nog met één enkele dienstmaagd, nu wonen er maar liefst drie dienstboden in het huis van de beide studenten. Ook biedt het huis onderdak aan een gouverneur, George Redeling, die beide studenten ongetwijfeld bij hun studie heeft geholpen. Beide heren komen dan ook uit adellijke gezinnen.

Abraham Calkoen junior (1774 – 1849) is mogelijk de zoon van Abraham Calkoen, heer van Kortenhoeve en Theodora Lampsins. Abraham groeide op in Amsterdam, maar studeerde rechten te Utrecht. Na zijn studie werd hij in 1793 aangesteld als secretaris van de 'Desolate Boedelkamer' te Amsterdam, die zich bezighield met faillissementen. Daar werd hij echter wegens oranjegezindheid in 1796 ontslagen. Zijn prinsgezindheid leverde hem uiteindelijk ook iets op. In 1816 werd hij door koning Willem I in de adelstand verheven met het predicaat jonkheer en in 1828 verkreeg hij het recht tot het voeren van de titel baron. Hij woonde in Huize Voordaan te Groenekan, waar hij in 1849 stierf.

Abraham baron Calkoen.

In 1798 verhuurt Helena haar huis op de Kromme Nieuwegracht nog steeds. Niet meer aan studenten, maar aan de firma Arend Berns & Compe. De huur bedraagt 550 gulden per jaar, maar de huurperiode betreft slechts 10 maanden. Alle ongelukken uit het verhuurde blijven voor rekening van Helena met uitzondering van het klep, bijt, diep en brandtonnengeld. In het huurcontract stelt ze als voorwaarde dat er geen wijngaard tegen de achtergevel mag groeien.

In 1800, enkele jaren voor haar dood, verkoopt Helena Graves Kromme Nieuwegracht 86.

Johan Jacob Franck (1800 – 1804) en Johannes Roghair (1804 – 1816)

Op 2 mei 1800 komt Kromme Nieuwegracht 86 in handen van de in Amsterdam wonende Johan Jacob Franck (†1804) weduwnaar van Anna Elisabeth Muller (†1788). Voor het eerst zien we dat de nieuwe aanduiding wordt gebruikt die door de Franzen was geïntroduceerd: wijk F, nummer 391. Het is even wennen dat je nu niet meer hoeft te weten wie er naast je woont. In het transport wordt de belending aan beide zijden voor de zekerheid toch nog steeds genoemd: 'van ouds oostwaards de heer advocaat Heijendaal en tans westwaards den domheer Mulder naastgehuist en geerft zijn'.⁵⁵

Via vererving komt het pand in 1804 in handen van Johannes Roghair (1754 – 1813), gereformeerd predikant te Bunnik, en zijn vrouw Anna Maria Franck (1762 – 1814), dochter van Johan Jacob Franck en Anna Elisabeth. Ze betalen f 3640 voor het huis, een aanzienlijk lager bedrag dan de f 10.700 die Willem van Vloten had betaald.

Ondertussen in Paushuize

Voor predikant Johannes Roghair was Kromme Nieuwegracht 86 een belegging. Zelf woonde hij in Bunnik. Het ligt daarom niet voor de hand dat Roghair direct getuige is geweest van de intrek van de nieuwe overburen in Paushuize. In 1807 logeerde de echtgenote van koning Lodewijk Napoleon, Hortense, er met haar zoontje. Nog in hetzelfde jaar wordt het pand gekocht door koning Lodewijk Napoleon zelf. Hij gebruikt Paushuize vier weken als hotel, voordat hij zijn paleis aan de Wittevrouwenstraat kon betrekken.

Hendrik Casper Schusler en Elisabeth Nicolette Chomel (1816 – 1865)

Op 25 april 1810 huurt de kostschoolhouder Hendrik Casper Schusler Kromme Nieuwegracht 86 voor een periode van zes jaar voor f 600 per jaar.

Hendrik (1781 – 1850) wordt geboren uit het huwelijk van de Duitse immigranten Georg Wilhelm Schusler en Anna Weijs.⁵⁶ Hij groeit op in de buurt van de Neude en zal daar waarschijnlijk de wekelijkse oefeningen van de Franse troepen hebben gezien. Hendrik zal vast uitgelopen zijn voor het bezoek van Napoleon op 6 oktober 1811. Met kanongebulder en klokgelui wordt de keizer begroet. De euforie duurt niet lang. Zijn veldtocht naar Rusland wordt een fiasco en Napoleons leger wordt in oktober 1812 bij Leipzig verslagen. Utrecht is echter nog in Franse handen. In april 1813 worden de zonen van vooraanstaande Utrechters opgeroepen om zich vrijwillig te melden in het leger. Vlak daarvoor, op 31 maart 1813, trouwt Hendrik met Elisabeth Nicolette Chomel (1783 – 1865). Ontspringt hij hiermee de dans? Feit is dat hij als gehuwde man nog geen jaar later buiten de militieplicht valt die elke ongehuwde man verplicht te loten voor een plek in het leger. In maart 1814 zijn de laatste buitenlandse legergroepen verdwenen en kan de stad weer ademen. Maar er

is veel veranderd. Utrecht wordt nu deel van een groter geheel, van de Nederlanden onder koning Willem I.

Hendrik Casper Schusler en Elisabeth Nicolette Chomel krijgen acht zonen, die allemaal op de Kromme Nieuwegracht worden geboren. Allen, op één na, krijgen drie Franse voornamen, vernoemd naar familieleden van hun moeder. Willem Frederik, de zevende zoon, wordt naar oud gebruik vernoemd naar de regerende vorst, Koning Willem I. Dat had als bijkomend voordeel dat zijn studie door de koning werd betaald.

Portret van Elisabeth Nicolette Chomel.

Nadat Hendrik Casper het huis in 1816 zes jaar heeft gehuurd, koopt hij het op 24 februari 1816 van de erven van Johannes Roghair voor een bedrag van f 4050. De beschrijving van Kromme Nieuwegracht 86 luidt als volgt:

‘Een hecht sterk en weldoortimmerde huizinge, erve, tuin, kelder en kluis, staande en gelegen binnen Utrecht aan de zuidzijde van de Kromme Nieuwegracht, Wijk F, verponding no. 391 tegenover Groot Paushuizen met een vrije uitgang door een poort in de Heerenstraat uitkomende, daar op de Nieuwegracht aan de oostzijde een huis toebehorende aan de Roomsche Armen te Utrecht en aan de westzijde een huis van de heer Servaas van Roijen naastgelegen is, worden in deze huizinge gevonden een gestucadoorde gang met wit marmere steene bevloerd, ter zijde een behangen voorkamer, waarachter een spreekkamer, voorts een binnenplaats, waarachter een behangen binnenkamer, voorts een keuken voorzien van de nodige commoditeiten, en vervolgens een ruime behangen kamer, uitziende op een achterplaats, en aan het einde der plaats een grote behangen kamer en een kabinetje, beide in de tuin uitziende; vervolgens negen bovenkamers zo op de gracht als in den tuin en op de binnen en achterplaats uitziende, meest alle behangen en met schoorsteen, kasten en andere gemakken voorzien, ruime overlopen, een ruime droogzolder boven het voorste gedeelte der huizinge, twee dito zolders boven het achterhuis en boven een derzelve een vliering, alsmede drie gekluisde provisie-, wijn- en turfcellers, waarvan een op de werf aan de gracht uitkomende’.

Aanvankelijk heeft Hendrik Casper Schusler succes met zijn school. Het betreft een school van de tweede klasse, bestemd ‘voor de geringe, doch niet behoeftige volksklasse’. De leerlingen komen niet alleen uit Utrecht en De Bilt, maar ook uit Paramaribo en Batavia. Jongens in de leeftijd van 7 tot 15 jaar. Ook wonen er verschillende onderwijzers in het huis, waaronder een Engelse huisonderwijzer, James Venning uit Portsmouth. De school wordt regelmatig bezocht door de schoolinspecteur Henricus Wijnbeek, die spreekt over de ‘beroemde dag- en kostschool voor jonkheeren voor het lagere onderwijs’. Toch lijkt het succes langzaam af te nemen. In 1836 brengt Wijnberg verslag uit, waarin niet alleen over de school van Hendrik gesproken wordt, maar ook over de meisjesschool van zijn echtgenote Elisabeth op Nieuwegracht 12, dat ook in bezit is van het echtpaar.⁵⁷

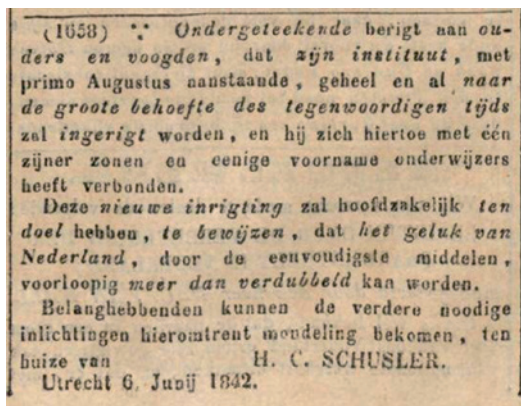
‘Bij [] Schusler (Kromme Nieuwe Gracht) vond ik, in een zeer net schoollokaal een 30-tal leerlingen, waarvan 8 in de kost, doch het onderwijs veertig jaar ten achteren. Men leerde er het Fransch lezen door middel van het spellen, was er onbekend met de moeilijke taalregels, rekende er enkel praktisch, doch schreef er keurig. Van den bejaarden en met zijn eigen verdiensten vervulden onderwijzer is geene verbetering te hopen...De echtgenote van den hierboven vermelden onderwijzer [] Schusler houdt eene meisjesschool op

de Nieuwegracht in eene woning, die door middel van een tuin in verband is gebragt met zijne woning op de Kromme Nieuwe Gracht. Die vrouw gaf zelve geen onderwijs. Dit doet haar zuster, juffrouw Chomel. Deze spreekt 't Fransch zuiver uit, doch scheen geen denkbeeld te hebben van klassikaal en grondig onderwijs. De vorderingen der 10 leerlingen waren dan ook zeer gering'.

Een krantenadvertentie van Schusler trekt de aandacht van inspecteur Wijnberg. Hij refereert aan deze advertentie in zijn verslag van zijn inspectie in 1842 en oordeelt duidelijk negatiever over de geestelijke toestand van Hendrik Schusler:

'Verminderd vond ik de weleer beroemde dag- en kostschool voor jongeheeren van H.C. Schusler. In 1836 bedroeg het getal leerlingen nog ruim 20; sedert is het verminderd tot 5. Om die school zoo mogelijk uit haar verval op te heffen, heeft deze onderwijzer door de nieuwspapieren aangekondigd dat hij dit jaar, met behulp van eenen zijner zonen, eene inrigting zou daarstellen, waarin hij zou toonen, dat het Volks-geluk kon verdubbeld worden. Dat zonderling berigt heeft mij bewogen om den man om inlichting te vragen. Doch het antwoord was verward en het kwam mij voor aan zijn geheele persoon, dat de vorige helderheid van zijnen geest geweken was'.

Vanaf 1842 is zijn vijfde zoon, Frédéric Guillaume Edouard Schusler (1820 – 1900) aan de school verbonden. Hij zal de kostschool, na het overlijden van zijn vader in 1850, overnemen.

Advertentie voor de kostschool van H.C. Schusler in de Utrechtsche provinciale en stadscourant van 13 juni 1842.

Ondertussen in Paushuize

Frédéric zal getuige geweest zijn van de plechtigheid die op 17 september 1853 plaatsvond naar aanleiding van het bezoek van koning Willem III aan Paushuize. Een grote groep van ongeveer 700 inwoners van Utrechts schrijden stil en statig naar Paushuize dat nu dienstdoet als provinciaal gouvernementsgebouw. Het is een dag vol spanning. De nieuwe grondwet van de liberaal Johan Rudolf Thorbecke die in 1848 van kracht geworden was, leidde tot godsdienstvrijheid. Bijna 300 jaar na 1580 wordt de rooms-katholieke hiërarchie hersteld met de instelling van bisdommen in Nederland. Dit alles was zeer tegen de zin van bepaalde groepen binnen de gereformeerde kerk, zeker na wat onhandige uitspraken van de paus. Een en ander leidde tot de zogenaamde April-beweging. In de maanden daarvoor waren de spanningen tussen de gereformeerden en de katholieken opgelopen. Er waren geruchten dat er mogelijk een aanslag op de koning zou plaatsvinden en een staatsgreep. Mogelijk zou dat gebeuren tijdens het bezoek van de koning aan Utrecht. Uiteindelijk eindigt de plechtigheid in de hof van Paushuize als een verbroederingsfeest.⁵⁸

De stoet tijdens het bezoek van Koning Willem III aan de stad Utrecht op de Pausdam, met op de achtergrond het gouvernementsgebouw (Paushuize).

**** INSTITUUT VOOR OPVOEDING EN ONDERWIJS TE UTRECHT.**

De ondergeteekende, sedert September des vorigen jaars, als Dag- en Kostschoolhouder te Utrecht gevestigd, en als zoodanig aanvankelijk het vertrouwen van onderscheidene Familien genietende, neemt de vrijheid Ouders en Voogden te verwittigen, dat hij zijn **Instituut** heeft overgebracht in eene zeer ruime, in alle opzigten doelmatig ingerigte Woning, waar zich alles vereenigt wat strekken kan, om aan Jonge Lieden uit den fatsoenlijken stand, het gemis van het ouderlijke huis te vergoeden.

Aldus in staat gesteld zijne **ELÈVES** behoorlijk te Huisvesten vertrouwt de ondergeteekende, dat het geringe getal van slechts 12 Kostleerlingen en even zooveel Dagscholieren, waarbij hij zich bepaalt, de liefderijke behandeling, die zij ondervinden, als ook de buitengewone zorg, waarmede *het Onderwijs*, in verband met *eene beschaafde echt christelijke opvoeding*, wordt behartigd, tot aanbeveling zijner Inrigting zullen verstreken.

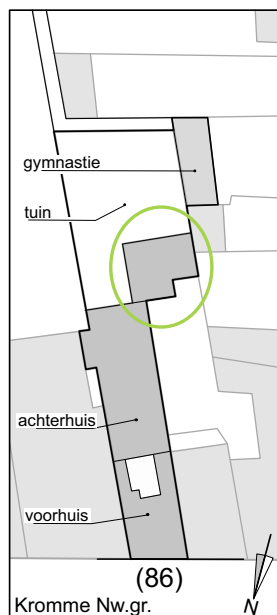
Prospectus en nadere inlichtingen zijn te bekomen aan het Instituut op de Kromme Nieuwegracht Wijk F. N°. 391.

H. VAN GOETHEM.

Utrecht, Mei 1857.

Advertentie H. van Goethem in de Opregte Haarlemsche Courant van 2 juni 1857.

Johannes Versteegh en Bastina Johanna van den Ende (1865 – 1889)

Situatie bij de koop door Johannes Versteegh in 1865.

Op 21 oktober 1865 verkopen de erfgenamen van Hendrik Casper Schusler Kromme Nieuwegracht 86 voor f 12.300 aan koopman Johannes Versteegh (1820 – 1879) en zijn vrouw Bastina Johanna van den Ende (1818 – 1890).⁵⁹ Opvallend is dat noch in 1816, noch in 1865 het gebouwtje achter Kromme Nieuwegracht 88 expliciet in de advertentietekst wordt genoemd. Waarschijnlijk gaat het om de ruimte die in 1816 als volgt omschreven wordt: ‘aan het einde der plaats een grote behangen kamer en een kabinetje, beide in de tuin uitziende’. Onduidelijk is nog wanneer de bouw hiervan heeft plaatsgevonden. In de kadastrale minuut van 1832 is zichtbaar dat Kromme Nieuwegracht 86 een achterhuis heeft en tevens een verbinding met een gebouwtje dat zich achter Kromme Nieuwegracht 88 bevindt (zie groene cirkel).

Het gebouwtje lijkt zichtbaar op een van de eerste foto's van Utrecht, de panoramafoto die genomen werd vanaf de Domtoren rond 1865 (zie volgende pagina). Het heeft een enorme schoorsteen. Het oude achterhuis van Kromme Nieuwegracht 86, dat enkele jaren later zou worden afgebroken, is op deze foto zichtbaar in de blauwe cirkel.

Advertentie in de Opregte Haarlemsche Courant 16 oktober 1865.

**** Men is voornemens, op Zaterdag 21 October 1865, des namiddags ten 5 ure, te Utrecht, achter St. Pieter, in het Locaal van Verkoopingen, in het openbaar te verkoopen :**

N°. 1. Een hecht, sterk, weldoortimmerd HEEREN-HUIS met ERF, GROND, TUIN, KELDERS en KLUIS, gelegen te Utrecht, aan de zuidzijde van de Kromme Nieuwegracht, wijk F. n°. 391, hebbende een *vrijen* uitgang door eene poort in de Heerenstraat, voorzien van : een gestucadoorden met marmer bevoerden gang, diverse zoo beneden- als bovenkamers, waaronder suite, de meeste behangen en met stookplaatsen, keuken kelders, zolders, enz. ; behalve den uitgang groot 5 roeden.

In HUUR bij den Heer VAN GOETHEM voor f 1000 's jaars.

Panoramafoto van de Domtoren. Genomen rond 1865, dus voor de afbraak van het achterhuis in 1873/74. Mogelijk is in de groene cirkel de aanbouw van Kromme Nieuwegracht 86 zichtbaar die op de kadastrale minuut van 1832 achter Kromme Nieuwegracht 88 is getekend. Opvallend is de hoge schoorsteen. In blauw het in 1873/74 verdwenen achterhuis.

in de winter van 1873/74 grotendeels afbreken en verlengt het door Jacob Reaal gebouwde voorhuis. Het betekent het einde van de vele droogzolders, de 'vrije' muren, de ramen richting Kromme Nieuwegracht 88 en de keuken waarvan de deur was dichtgemaakt. Slechts de kelder onder de nieuwe keuken en resten van muren blijven over van het huis.

Op 29 november 1873 vestigt Ambrosius Jacobus van Maanen zich op Kromme Nieuwegracht 86. Van Maanen is timmerman, geboren in 1841. Hij komt samen met zijn vrouw Margaretha Piek en zoon en dochter. De zoon was pas in april van dat jaar geboren. Het gezin Van Maanen vertrekt alweer op 26 februari 1874. Het ligt voor de hand dat de timmerman Van Maanen betrokken was bij de renovatiewerkzaamheden. Enkele maanden na het vertrek van Van Maanen en zijn gezin, wordt het nieuwe huis verhuurd aan een weduwe en twee andere dames.

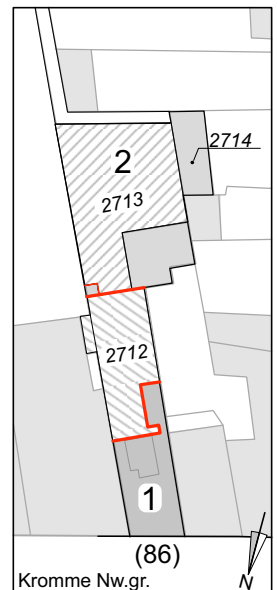
Op de aantekening van het kadaster van deze verbouwing, op een zogenaamde hulpkaart, worden de nieuwe muren met rood aangegeven. De kadastrale aanduiding van Kromme Nieuwegracht 86 is vanaf 1874: sectie B 2712. Het nieuwe perceel, achter nummer 86 en 88, wordt omschreven als huis en tuin en krijgt het perceelnummer B 2713 (Wijk F, nr. 418 a). De bebouwing op perceel B 2714 wordt omschreven als huis.

Van binnen krijgt het huis een typisch 19de eeuwse indeling inclusief bijbehorende ornamenten.

Op 16 februari 1874 verkoopt Johannes Versteegh een deel van het grondstuk aan Willem Jan Roijaards van den Ham, die onder andere lid van de Tweede Kamer is geweest en Hoogheemraad van de Lekdijk Boven-dams. Johannes Versteegh behoudt het grondstuk B 2712 met het huis Kromme Nieuwegracht 86. Er worden in de verkoopakte enkele voorwaarden gesteld. Zo is de verkoop

Middenornament van het stucplafond in de voorkamer op de begane grond (1873/74).

1. Johannes Versteegh
2. Willem Jan Roijaards van den Ham

Tekening van hulpkaart opgesteld 20 augustus 1874. In rood de nieuwe muren.

inclusief een losse trap. Zou deze zijn gebruikt voor de hoge schoorsteen? Daarnaast moet de koper recht van overpad gunnen wat de steeg naar de Herenstraat betreft. Over de scheidingsmuur tussen B 2712 en 2713 wordt het volgende gesteld: *'de scheidingsmuur aan de noordzijde van het verkochte, die in eigendom aan de verkoper blijft, mag nimmer worden verhoogd of verlaagd, ook mogen er geen openingen in worden gemaakt. Het onderhoud en zo nodig de vernieuwing blijven voor de rekening van de verkoper'*. Ten slotte wordt ook gesteld dat de open grond tussen de scheidingsmuur en de achterste achtergevel van het huis aan de Kromme Nieuwegracht *'ten allen tijde als tuin of plaats worden en blijven gebruikt en mogen daarop nimmer gebouwen worden geplaatst'*.

Lang heeft Johannes geen plezier van zijn nieuwe bezit gehad. Ongeveer vijf jaar na de verbouwing overlijdt hij. Hij woont dan elders in de stad. Op 9 mei 1889 gaat het huis van Johannes Versteegh over op zijn weduwe Bastina Johanna van den Ende (1818 – 1890), die het enkele weken later verkoopt.

Joannes Gijsbertus Brouwer Nijhoff junior en Maria Johanna Jordaan (1889 – 1961)

Op 1 juni 1889 komt Kromme Nieuwegracht 86 voor f 9650 in bezit van Joannes Gijsbertus Brouwer Nijhoff junior. Brouwer Nijhoff koopt op dezelfde dag de percelen B 2713 en 2714, die in 1874 waren afgesplitst van Kromme Nieuwegracht 86. De overdracht van deze percelen vindt pas veel later, in 1895 plaats. Als hij de percelen eenmaal in bezit heeft, laat Brouwer Nijhoff het huis op B 2713 slopen. Het enige wat van dat huis nog resteert is de knik in de tuinmuur die nu nog zichtbaar is.

Straatbeeld van de Kromme Nieuwegracht in 1910.

Joannes Gijsbertus Brouwer Nijhoff junior werd in 1863 geboren te Haastrecht als zoon van Joannes Gijsbertus Brouwer Nijhoff senior (1824 – 1901) en Margarethe Adeleïda Anthonetta Muntendam (1824 – 1893), dochter van de burgemeester van De Bilt. Brouwer Nijhoff senior is aanvankelijk notaris in Haastrecht en van 1876 tot 1901 notaris te Utrecht. Samen met Margarethe woont hij op Kromme Nieuwegracht 84. Brouwer Nijhoff junior wordt in 1889 kandidaat-notaris op het kantoor van zijn vader en promoveert in 1890 op een proefschrift met als titel *'Inbreng en ver-*

rekening van schuld tussen erfgenamen'. Joannes Gijsbertus junior woont tot 14 juni 1900 bij zijn ouders op Kromme Nieuwegracht 84. Daarna betreft hij een woning op de Nieuwegracht. Hij heeft zelf nooit op Kromme Nieuwegracht 86 gewoond, maar verhuurt het. Na zijn vaders dood in 1901, volgt hij hem op als notaris en gaat wonen op Kromme Nieuwegracht 84. Joannes Gijsbertus junior is gehuwd met Maria Johanna Jordaan (1871 – 1961). Zij krijgen vijf dochters, waaronder Margareta (1902 – 1989), die later nog ter sprake komt.

Brouwer Nijhoff junior maakt als lid van de liberale kiesvereniging van 1903 tot 1919 deel uit van de gemeenteraad. Later is hij ook agent-plaatsvervanger van het Utrechts agentschap der Nederlandsche Bank, vlakbij in het gebouw naast Paushuize. In 1913 speelt hij als notaris een rol bij de liquidatie van de sociëteit Sic Semper, zoals te lezen is in SteenGoed 52.⁶⁰ Brouwer Nijhoff sterft op 7 oktober 1938, waarna hij in de krant Het Vaderland als volgt beschreven wordt: *'Zijn goedhartige en vriendelijke persoonlijkheid, gepaard aan een scherp verstand, maakte hem al spoedig van velen de vertrouwensman, zoals zijn vader dat ook geweest was. [] Niettegenstaande een lichaamsgebrek hem het lopen bemoeilijkte, bleef hij onder alle omstandigheden opgewekt, zelfs toen in latere jaren zijn gezichtsvermogen begon te verminderen. Ieder waardeerde dezen hoffelijken en vriendelijken man, die immer bereid was te helpen, waar dit nodig mocht zijn.'*

J.G. Brouwer Nijhoff junior in 1884.

Op de foto van 23 juni 1936 genomen tijdens het bezoek van koningin Wilhelmina en prinses Juliana ter gelegenheid van het 300-jarig jubileum van de Universiteit passeert de optocht van professoren in toga en met baret Kromme Nieuwegracht 86 en 84. Op het balkon van 84 staat met hoed en lichtgekleurde japon Maria Jordaan. Haar echtgenoot Joannes Brouwer Nijhoff (met hoed) zit rechts naast haar. Links naast de voordeur staan twee dames met wit schort en een wit kapje in het haar. De ramen staan open. Zowel de mensen van het kantoor als familie proberen een blik op te vangen.⁶¹

Koningin Wilhelmina en prinses Juliana slaan op 23 juni 1936 de optocht der hoogleraren gade.

Maria Jordaan staat op het balkon.

Het aanbod van hardgebakken vloertegels in de handelscatalogus van bouwmaterialenleverancier Van Dijk Junior uit Alphen aan den Rijn, circa 1914.

Maria Johanna Jordaen verhuist na het overlijden van haar man in 1938 naar een ander adres in Utrecht. In de periode rondom de tweede wereldoorlog was Kromme Nieuwegracht 86 verhuurd. Rond 1952 gaat Maria Johanna Jordaen zelf, samen met haar dochter Margareta Brouwer Nijhoff, wonen op Kromme Nieuwegracht 86. Maria Johanna Jordaen overlijdt op 11 oktober 1960.

De terrastegels die anno 2018 achter het huis onder de veranda liggen, zijn afkomstig uit de Limburgse tegelfabriek van Alfred Regout. Alfred Regout begon rond 1888 met de productie van dit type tegels. De hypothese dat ze direct bij de renovatie van 1873/74 zijn gelegd, is daarom niet houdbaar. De tegels van Alfred Regout kon men via een catalogus in verschillende patronen bestellen. Het is mogelijk dat Joannes Gijsbert Brouwer Nijhoff junior op deze manier zijn tegels bestelde, nadat hij Kromme Nieuwegracht 86 in 1889 kocht. Hij koos voor het patroon linksboven.⁶²

1961 – 2018: Nog een keer terug naar de kelders

Nadat de familie Brouwer Nijhoff het pand bijna 70 jaar in bezit had gehad, komt het op 26 mei 1961 in bezit van professor L.J. Hijmans van den Bergh en zijn vrouw M. Aten. Er komt een bovenlicht boven de voordeur, de rozetjes op de schoorsteenmantel worden hersteld evenals de hardstenen stoepplaten en ijzeren stoepaaltjes. Ook wordt de doorgang naar de veranda vanuit het tussenlid dichtgezet.

Op de vloer liggen nog de tegels van Alfred Regout. Rond 1978 vindt er groot onderhoud plaats aan de achtergevel, waarbij ook de dakgoot tussen Kromme Nieuwegracht 88 en 86 hoger wordt gelegd. Als Kromme Nieuwegracht 86 in 1997 in handen komt van zoon L.J. Hijmans van den Bergh en zijn vrouw D.M. Loudon vinden er opnieuw enkele veranderingen plaats. Het toilet op de begane grond wordt verplaatst, evenals de trap naar de zolder. De deur naar de badkamer op de eerste verdieping

wordt dichtgezet en de inrichting van de zolderkamers wordt aangepast. Op 26 april 2002 komt het huis in bezit van de heer A.F. van der Stok en zijn vrouw A.H.L. Gadel-la en op 12 juli 2011 van mijn vrouw Angela Volg en mijzelf.

Kromme Nieuwegracht 86 en directe omgeving – het beeld in 2018.

Daarmee zijn we terug in het heden. Nu we de geschiedenis vanaf 1228 hebben beschreven, gaan we nog één keer terug naar de kelders. In 2017 vond een grondige renovatie plaats van de in 1633 door Daniel d'Ablaing gebouwde brug naar Paushuizen. De kel-

Ondertussen in Paushuize

Mevrouw Aten woont er als paus Johannes Paulus II op 13 mei 1985 Paushuize bezoekt als eerbetoon aan de andere paus, Adriaan van Utrecht, die zijn Utrechtse huis nooit heeft gezien. De straat was afgezet door militaire politie vanwege de krakers die toen op de Kromme Nieuwegracht woonden.

der onder deze brug, die deel uitmaakt van het huis Kromme Nieuwegracht 86, was tot die tijd minder breed dan de brug. Ongeveer onder het midden van de brug stond een muur die de kelder afsloot. Bij de renovatiewerkzaamheden bleek er zich achter die muur nog een 'geheime' kelder te bevinden, waarvan het bestaan noch ons, noch de gemeente bekend was.

De ruimte achter de muur was groten-deels gevuld met 17de eeuwse puin waarin zich scherven en ander huisafval bevonden. Archeoloog Arthur Griffioen dateert de muur in het midden van de kelder tussen 1650 en 1675 op basis van het type aardewerk dat werd gevonden. Naast veel kookpotten (*grapen*) werden er ook delen van borden gevonden en een aantal delen van zogenaamde schulpschotels. Via deze datering kunnen we de scherven van het kook- en eetgerei koppelen aan de personen die in ons huis woonden.

Mogelijk lag er nog wat gebroken aardewerk van Mechteld de Lange, die het huis in bezit had toen de brug in 1633 werd gebouwd.

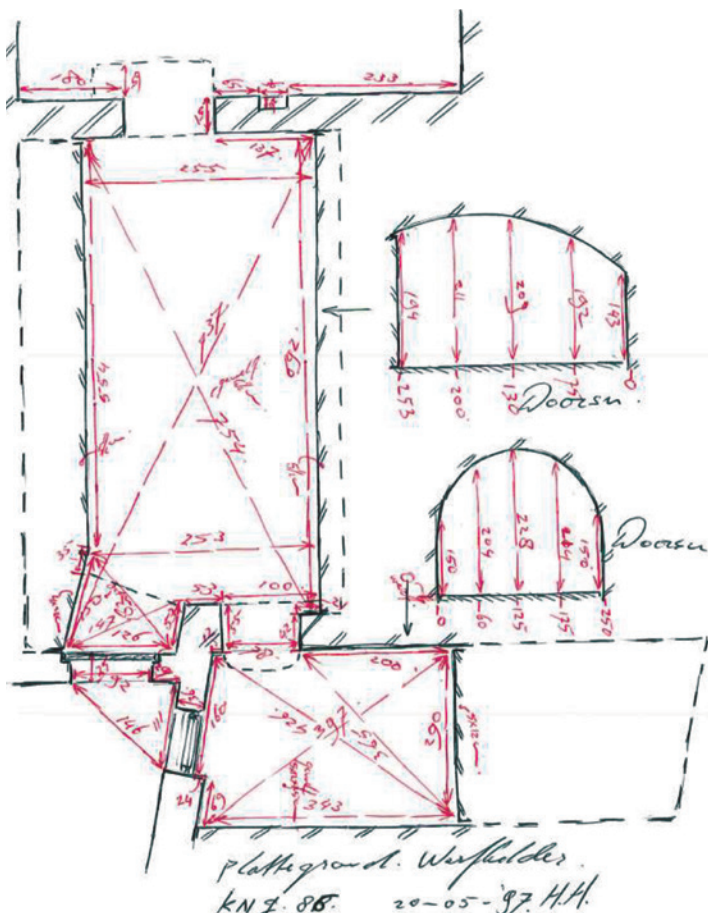
Mogelijk zijn het scherven van de huurders van Eduard of Otto van Hemert die het huis tussen 1637 en 1642 in bezit hadden.

Vrijwel zeker gaat het ook om scherven van Melchior, Anna en Cornelis van Schoonhoven, hun moeder Hillichgen en de klopjes Aleid en Sibilla van Diemerbroek.

De vier generaties Van Schoonhoven kochten het huis in 1642 en verkochten het pas in 1731. We zagen al dat Aleid en Sibilla in 1680 hun testament opmaakten, waarin ook aardewerk beschreven wordt:

'acht groote ende seven cleijne blauwe schotelen, vijftien witte schulpschotelen, acht aerde geschilderde taeffelborden, drie schotelreckgens, een kannebortgen met drie witte ende twee blauwe kannen'.

De beschrijving vertoont overeenkomsten met de gevonden scherven. Zo worden schulpschotels genoemd en geschilderde tafelborden. Het is goed mogelijk dat een aantal van de schulpschotels het testament niet heeft gehaald, omdat ze voor die tijd kapot zijn gegaan. Ze verdwenen achter de muur in de brugkelder.

Plattegrond van de werfkelder volgens een opmetingsschets van H. Hundertmark in 1997. Het onderste gedeelte betreft de brugkelder, waarvan het rechter gedeelte niet toegankelijk was. In 2017 is de scheidsmuur weggehaald.

Links: Fragmenten van drie borden van roodbakkend aardewerk. Rechts: een fragment van een bord van faïence. Onder een voorbeeld van een schulpshotel (zonder originele scherven van Kromme Nieuwegracht 86).

Dankwoord

Het maken van een SteenGoed kun je niet alleen. Voor de totstandkoming van deze SteenGoed ben ik de volgende personen in het bijzonder dankbaar. In de eerste plaats Jan van der Hoeve, die me met zijn uitspraak over de kelders aanzette om te beginnen. Jean Penders voor de introductie in het Utrechts Documentatie Systeem en zijn gedrevenheid. Janjaap Luijt voor zijn hulp in HUA en voor de informatie over de goudsmiden uit de 17de eeuw. Met bijzonder veel plezier denk ik terug aan het gepuzzel met Martin de Bruijn over de huiserven op de dam. Dirk van Sichem bracht een diepgekoesterde wens in vervulling met zijn tekeningen van het straatbeeld in verschillende jaren. Gerrit Heenck van de Gemeente Utrecht ben ik dankbaar voor zijn begrip voor mijn wens om de afdeling archeologie te betrekken bij de werkzaamheden in de brugkelder. Dank is ook op zijn plaats voor Bart Griffioen voor zijn inspirerende avond bij ons thuis, waarin hij vertelde over de scherven uit die kelder. Als gast-onderzoeker ben ik tenslotte de Werkgroep Historisch Onderzoek en in het bijzonder Simon den Daas erkentelijk voor de mij geboden kans een exemplaar van SteenGoed te schrijven.

Bijlage I: Cornelis Adamszoon van Schoonhoven

Rond de tijd dat Cornelis van Schoonhoven werkzaam was in Utrecht kende de katholieke kerk tenminste drie uitdagingen.

In de eerste plaats waren katholieke activiteiten verboden. De hoogste functionaris van de Hollandse Zending, de apostolisch vicaris, kon aanvankelijk niet in het openbaar optreden. Zo werd de apostolisch vicaris Philippus Rovenius in 1639 opgepakt, vervolgd en verbannen. Na enkele jaren kon hij toch weer terugkeren op zijn schuiladres op de Plompetorengracht. Zijn opvolger, Jacobus de la Torre (1651 – 1661), overkwam iets vergelijkbaars.⁶³

In de tweede plaats waren er discussies binnen de katholieke kerk zelf. De kloosterorden, ook reguleren genoemd, zoals de Augustijnen, de Jezuïeten en de Minrebroeders, accepteerden de apostolisch vicaris niet als gezaghebber en bleven trouw aan hun overste te Rome. Ook op lokaal gebied waren er voortdurend discussies tussen de reguliere geestelijken en de zogenaamde seculiere priesters of wereldheren.

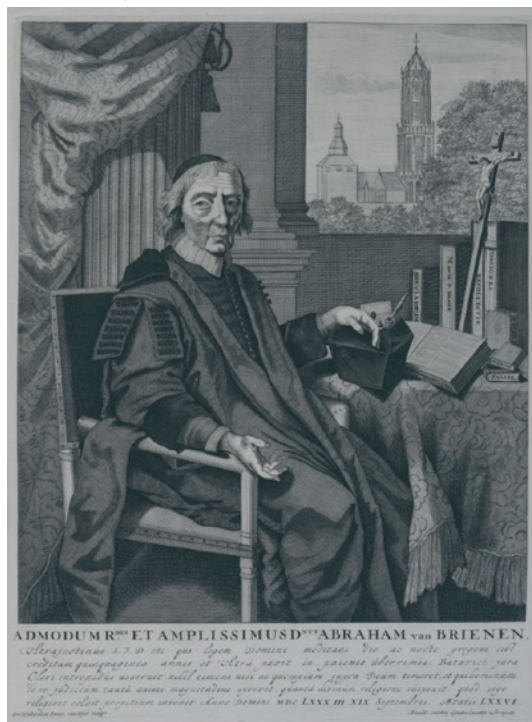
In de derde plaats waren er discussies over de leer van de leperse bisschop Jansen, die er in 1723 toe zou leiden dat de zogenaamde jansenisten zich losmaakten van Rome. Een haast protestantse levensvisie en verwerping van de pauselijke onfeilbaarheid en Maria's onbevleete ontvangenis scheidden de jansenisten (later oud rooms-katholieken, oud-katholieken of cleresie genoemd) van Rome.

In dit ingewikkelde katholieke werkgebied ging Cornelis van Schoonhoven na zijn opleiding te Keulen aan het werk. Hij heeft inkomsten in de vorm van een prebende als kanunnik te Rees bij Kleve, maar lijkt toch vooral in Nederland en specifiek in Utrecht te zijn geweest. In 1638 wordt Cornelis van Schoonhoven genoemd als kapelaan bij de Utrechtse statie Sint-Gertrudis waar Henricus van der Steen op dat moment pastoor is. Er lijkt nog niets aan de hand. Het eerste conflict waarin Cornelis van Schoonhoven verwickeld raakt, ontstaat enkele jaren later en gaat over zijn aanstelling.

Rovenius maakt op 7 augustus 1643 een nieuwe indeling van de parochies te Utrecht bekend en doet een aantal benoemen.⁶⁴ Abraham van Brien wordt benoemd tot pastoor van de Sint-Gertrudis.

Cornelis van Schoonhoven wordt niet opnieuw benoemd. Van Schoonhoven accepteert dit niet en schrijft een aantal brieven aan de apostolisch vicaris en de Congregatie De Propaganda Fide te Rome. Naar alle waarschijnlijkheid schrijft hij anoniem ook een aantal pamfletten, waarin Van Brien, maar ook zijn superieuren, zoals de apostolisch vicaris en zelfs de paus het moeten ontgelden.

De geschriften van Van Schoonhoven leidden tot een tegenreactie. Johannes Wachtelaer, de voorganger van Van Brien wordt om advies gevraagd. Zijn oordeel is niet mis te verstaan: *De mens is instabiel van karakter, meer natuurlijke aanleg bezittend voor de politiek dan voor het altaar, meer geneigd tot redetwisten dan tot gebed.* Wachtelaer schrijft dat hij ongeschikt is om een parochie over te nemen.

Portret van Abraham van Brien (1605 – 1683), pastoor van de Sint-Gertrudis te Utrecht.

Portret van Johannes Wachtelaer (1581 – 1653),
kanunnik van Sint-Marie

In april 1647 bereikt de strijd ook de nuntius Fabio Chigi, die in Keulen is voor de besprekingen rondom de Vrede van Münster. Vanuit Keulen schrijft Chigi, die in 1655 tot paus Alexander VII zou worden gekozen, een brief aan Van Schoonhoven. Hij roept Van Schoonhoven op zijn superieuren te gehoorzamen en zich verder rustig te houden.⁶⁵ Het lijkt er niet op dat deze brief het gewenste resultaat heeft gehad.

De discussies gaan ook door na Rovenius' overlijden in 1651. In 1652 schrijft Rovenius' opvolger Jacobus de la Torre een verzoek aan paus Innocentius X om een boekje van Van Schoonhoven te verbieden, waarin De la Torre wordt weggezet als *'een stomme hond die niet blaffen kan'*, omdat hij steekpenningen krijgt. Hij merkt op dat het boekje het goed doet bij niet-gelovigen.⁶⁶

Een nieuwe discussie tussen Van Schoonhoven en zijn superieuren ontstaat rond het jaar 1665. Onderwerp is de inhoud van het boekje *Scala Jacob* dat Johannes Lindeborn speciaal geschreven had voor klopjes. De discussie met Van Schoonhoven ontstaat over de vraag of het leven in een klooster van een hoger orde is dan dat van een klopje. Deze vraag was gekoppeld aan de vraag of er voor een vrouw een andere 'staat' kon zijn dan 'gehuwd' of 'weduwe'. Lindeborn leek klopjes hoger te waarderen dan kloosterlingen, wat naar de mening van Van Schoonhoven niet in lijn was met de rechte katholieke leer. Hij maakt een samenvatting van de discutabele delen van *Scala Jacob* en biedt die aan de Congregatie voor de Geloofsleer te Rome aan. Die veroordeelt het werk van Johannes Lindeborn. Cornelis van Schoonhoven lijkt wel een punt te hebben gehad. In februari 1672 geeft de apostolisch vicaris Johannes van Neercassel (1662 – 1683) inlichtingen over Cornelis van Schoonhoven waarbij hij een samenvatting geeft van alle discussies die er de decennia daarvoor hebben plaatsgevonden. Hij richt zich meer op de persoon dan op de zaak:⁶⁷

'Want indien zijn uiterlijke gestalte bekeken wordt, is die niet mannelijk noch vrouwelijk, zoals in het geval van een androgyn. Zijn bevallige stem, zijn onbehaarde kaak, en zijn vrouwenborst (mammatum pectus) maken dat hij tot het vrouwelijke geslacht gerekend moet worden. Daarom is hij ook volstrekt ongeschikt voor (s)preken voor een groter publiek'.

Bijlage 2: Eigenaren

Met '<' wordt bedoeld: 'eerder dan'; met '>' wordt bedoeld: 'later dan'.

Kromme Nieuwegracht 86 voor (eerste perceel Areis super Dammum)

<1370/71 – 1382/83>	Johannes Vrenken
<1394 – 1400/01>	Johan van Driel
<1405/06 – 1411/12>	Johannes de Blokhoven
<1433/34>	Hendrik van Vlaanderen x Sofie Rumelaer
<1450/51 – 1456/57>	Gerrit Coerkijn

Kromme Nieuwegracht 86 achter (tweede perceel Areis super Dammum)

<1370/71>	Elisabeth Kockarts
<1379/80 – 1400/01>	Aleid, weduwe van Jacob Wernerszoon
<1405/06 – 1411/12>	Elie van Noerd
<1415/16>	Johannes van Noerd
<1433/34>	Hendrik Foec
<1450/51 – 1458/59>	Gerrit Foec
1459> – <1473	Cornelis Foec

Kromme Nieuwegracht 86 (voor en achter)

1473 – 1530>	Willem Buser alias Byndop en erfgenamen
<1535.10.26	Katrien, weduwe Reyer Corver
<1535.12.16	Hendrik Zoudenbalch en Katrien Zonnevelt
1535.12.16	Peter de Meester
1536.11.21	Steven van Cronenborch x Mechteld
1542.01.04	Saris de Coninck x Anna Pompeius Occo dochter
1543.03.22	Jacob Stoop x Anna
1550.02.11	Jan Boelen x Cornelia van Weede, Gerrit de Lange, Mechteld de Lange
1637.06.14	Eduard van Hemert en Otto van Hemert x Elisabeth van Montfoort
1642.11.21	Melchior van Schoonhoven, Aleid en Sibilla van Diemerbroek, Magdalena van D.
1731.01.13	Jacob Reaal, Elisabeth Reaal, Johan Heijdendaal en Ursula Heijdendaal
1760.03.26	Simon van der Linden x Alida Plenter
1771.04.17	Willem van Vloten x Helena Graves
1800.05.02	Johan Jacob Franck x Anna Elisabeth Muller
1804.12.20	Johannes Roghair x Anna Maria Franck
1816.02.24	Hendrik Casper Schusler x Elisabeth Nicolette Chomel
1865.10.26	Johannes Versteegh x Bastina Johanna van der Ende
1889.06.01	Joannes Gijsbertus Brouwer Nijhoff junior x Maria Johanna Jordaen
1961.05.26	Louis Jacob Hijmans van den Bergh x Marion Aten
1997.12.01	Lodewijk Jacob Hijmans van den Bergh x Diana Margaretha Loudon
2002.04.26	Arnoldus Frits van der Stok x Angeline Henriette Leonie Gadella
2011.07.12	Jan Jozef Bos x Angela Christiane Volg

Bijlage 3: Literatuur

Bok, M.J. en W.A. Wijburg, 'De nakomelingen van de Utrechtse kunstschilder Jan van Scorel (1495 – 1562)', in: C. Burik, B. Kemp en D. Verhoef (eds.), *Utrechtse parentelen vóór 1650*, deel 3 (voor de geschiedenis van Eduard van Hemert, Otto de Rechteren van Hemert, Elisabeth van Montfoort alsmede Agnes van Montfoort en Guillaume de Lange)

Brom, G., 'Neerkassel's bestuur van 1662 tot 1676', *Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht (verder AAU)* 18 (1890), p.173-294

Brom, G., 'Briefwisseling der Vicarii Apostolici met den H. Stoel II. Jacobus de la Torre (1652 – 1661)', *AAU*, 34 (1908), p.1-117

Bruin, R. de, R. de Kam en K. van Vliet, *Utrechts verleden in vogelvlucht*, Utrecht, 2017

Bruijn, M.W.J. de, *De bezitters van Paushuize 1517 – 1584*, uitgegeven door de provincie Utrecht ter gelegenheid van het afscheid van mr. P. van Dijke als Commissaris der Koningin, Utrecht, 1985

Bruijn, M.W.J. de, 'Was er in 1228 sprake van een dam in de Vecht bij Otterspoor?', *Maandblad Oud-Utrecht* 65 (1992), p.113-115

Bruijn, M.W.J. de, *Husinghe ende hofstede. Een institutioneel-geografische studie van de rechtspraak over onroerend goed in de stad Utrecht in de Middeleeuwen*, Het Spectrum B.V., Stichtse Historische Reeks, Utrecht, 1994

Bruijn, M.W.J. de, *Nieuwegracht 6 in Utrecht: één huis, twee jurisdicties*, 2015, www.broerendebuijn.nl

Bruijn, M.W.J. de, *De Pausdam in Utrecht in de Middeleeuwen*, 2018, www.broerendebuijn.nl

Bruijn, M.W.J. de, en D.J. de Vries, 'D'Huysinghe van Loenerslooth. Nieuwe gegevens over de bouw, bouwer en naamgeving van Nieuwe Gracht 20', in: *Archeologische en Bouwhistorische Kroniek van de Gemeente Utrecht* (1988), p.11-23

Doedens, A., *Geschiedenis van Utrecht - de canon van het Utrechts verleden*, Walburg Pers, Zutphen, 2013

Hoven van Genderen, B. van den, *De heren van de kerk - de kanunniken van Oudmunster te Utrecht in de late middeleeuwen*, Walburg Pers, Zutphen, 1997 (vooral voor gegevens over Hendrik Foec, Willem Buser alias Byndop en Peter de Meester)

Krijnen-Van der Sterre, J., *De Herenstraat - een oude straat met haar bewoners*, stichting De Plantage, Utrecht, 2005

Lagerwey, E., *Geschiedenis der gemeente van de heilige Gertrudis te Utrecht*, De Ploeg, Utrecht, 1932

Muller Fzn., S., *Schetsen uit de middeleeuwen*, S. L. van Looy, Amsterdam, 1900

Muller Fzn., S., *Oude huizen te Utrecht*, A. Oosthoek, Utrecht, 1911

Post, R.R., 'Kerkelijk Staatkundige toestand der Nederlanden onder de apostolische vicarissen, Deel 2, 1651-1686', *Romeinsche Bronnen voor den kerkelijken toestand der Nederlanden onder de Apostolische Vicarissen 1597-1727*, 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1941

Spiertz, M.G., *L'église catholique des Provinces-Unis et le Saint-Siège pendant la deuxième moitié du XVIIe siècle*, Bibliotheque de la revue d'histoire ecclésiastique, fascicule 62, Louvain, 1975

Theissing, E.E.A.J.M., *Over klopjes en kwezels*, Utrecht/Nijmegen, 1935

Uyl, W.F.J. den, *Paushuize en zijn naaste omgeving*, N. Samson n.v., Alphen aan den Rijn, 1959

Bouwhistorische en archeologisch onderzoek

Griffioen, A.A.J., *Verscholen achter de stenen - Aardewerk gevonden in de huis-, werf- en brugkelder van Kromme Nieuwegracht 86 te Utrecht*, 2017

Hoeve, J.A. van der, *Bouwhistorische opname - Kromme Nieuwegracht 86*, Gemeente Utrecht afdeling Erfgoed, Utrecht, 2014

Olde Meierink, B., *Bouwhistorisch onderzoek oostelijke tuinmuur Kromme Nieuwegracht 86*, 2016

Overige bronnen

HUA Transporten en Plechten

HUA Notariële akten

HUA DTB

HUA Bevolkingsregisters

HUA Leggerartikelen

HUA Hypotheekbewaarder

HUA Huisgeldregisters en haarstedenregisters

Overluidingen van Dومتoren 1562 – 1614 en 1614 – 1651

Eindnoten

- 1 Het begrip 'eigendom' in de middeleeuwen is ingewikkeld. Zie bijvoorbeeld M.W.J. de Bruijn, 'De middeleeuwen kenden geen eigendom. Het gebruik van anachronistische begrippen voor de rechten op onroerend goed', *Pro Memoria* 13 (2011), p.68-79. Voor deze SteenGoed gebruik ik de termen 'eigenaar' of 'bezitter' als synoniem. Ik doel daarmee op degene die gerechtigd was tot een bepaald perceel, waarvoor hij veelal tijns betaalde.
- 2 M.W.J. de Bruijn heeft mij toestemming gegeven delen uit zijn verslagen al dan niet letterlijk over te nemen zonder speciale bronvermelding. Ik ben zelf volledig verantwoordelijk voor de vorm en inhoud van deze SteenGoed. De transcripties in deze SteenGoed zijn van zijn hand, tenzij anders aangegeven.
- 3 Boven (west) en beneden (oost) zien we voor Kromme Nieuwegracht 86 in HUA, Transporten en Plechten (verder; T&P) 1543.03.22, p.49, die in deze SteenGoed is opgenomen. Dit is voor de Kromme Nieuwegracht zeer ongebruikelijk. Aan de Nieuwegracht zien we dat 'boven' meestal 'zuid' betekent, maar er zijn uitzonderingen, zoals in HUA, Dom 1083-I, f. 138-139 (12.12.1471).
- 4 Een stuiver bestond uit 16 penningen. Een wit of blank was gelijk aan driekwart stuiver, dus 12 penningen. Een oort was een kwart stuiver. De waarde van '22 stuivers en 12 penningen' is dus gelijk aan '23 stuivers minus een oort'.
- 5 Zie bijvoorbeeld N.D. Kerkhoven, 'Rituelen op een rivieroever? – LR78: archeologisch onderzoek op een voormalige rivierbedding dichtbij het Romeinse castellum in De Meern', *Basisrapportage Archeologie* 92, februari 2017, p.76; T. Derks en B. de Fraiture, 'Een Romeins heiligdom en een vroegmiddeleeuws grafveld bij Buchten (L)', *Rapportage Archeologische Monumentenzorg* 226, uitgave Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (1976), p.154.
- 6 In een transport van 1598 van de percelen Kromme Nieuwegracht 88-90 (HUA, T&P 1598.05.13, p.206-208) is er al sprake van een 'cluy's', het begrip dat voor werfkelder gebruikt werd. In 1613 wordt nog duidelijker omschreven dat Kromme Nieuwegracht 92 een werfkelder en uitgang naar de werf heeft (HUA, T&P 1613.06.14, p.429-430): die alinge husinge, hofstede, [...], kelder, cluy's, [...], ten werve vuytgaende op te gemeene buyttrap aende Nieuwe gracht. Het ligt voor de hand dat deze werf voor Kromme Nieuwegracht 92 doorliep tot Kromme Nieuwegracht 86. De brug naar Paushuize, die tegenwoordig de werven van Kromme Nieuwegracht 86 en die van nummer 92 scheidt, ontstond immers pas 20 jaar later, in 1633. Het feit dat de werven niet zijn getekend op de kaart van Blaeu van 1649 is dus aantoonbaar onjuist.
- 7 De Bruijn vertaalt de term *area* met 'huiserf' (hofstede). Hij gaat ervan uit dat een *huiserf* bedoeld was om er een huis op te zetten. Bij de uitgifte werd soms alleen gesproken over een *area* of hofstede, maar soms over *domus* et *area*, ofwel: husinghe ende hofstede. In het laatste geval kon de uitgevende instantie, het kapittel, ook over het op het erf staande huis beschikken. Dat gebeurde bijvoorbeeld na gerechtelijke toeëigening of schenking. In ons geval ging het in ieder geval in oorsprong alleen om erven (*Areis super Dammum*). Dat was trouwens in Utrecht bij de kapitels altijd het geval. Maar al snel zullen er op de erven huizen gebouwd zijn, al dan niet van steen.
- 8 Het ging hier mogelijk om een tredmolen, zoals is af te leiden uit de beschrijving in de kleine kamer van Oudmunster van 1570/79 (Oudmunster 489-7): *Primo ab hereditibus Bernardi vuyten Engh de VI areis ibidem inder Winsenstede, de quibus factus est hortus et horreum cum pistrino*. Het laatste stuk vertaald: waarvan gemaakt is de tuin en schuur met de tredmolen. Mogelijk was dit een door een paard aangedreven oliemolen.
- 9 HUA, Sint-Pieter, 165-I. Deze rekeningen lopen steeds van Sint-Remijs (1 oktober) tot Sint-Remijs. De rekening van 1370/71 liep dus van 1 oktober 1370 tot 30 september 1371.
- 10 HUA, Sint-Pieter, 160. Transsumpt van 1459.09.13. Regesten Sint-Pieter, nr. 662. Uit de oorkonde blijkt dat Agnes op de hoek een huis 'betymmert' heeft. Dat lijkt te suggeren dat het om een houten huis ging, maar hetzelfde begrip werd ook gebruikt voor stenen huizen.
- 11 HUA, Booth 94.
- 12 De uitgang was er in ieder geval vanaf 1536, zoals we later zien (Origineel: HUA, Coll. aanw. (inv. 802) 950). Deze gang liep waarschijnlijk ten oosten van de eerste zes percelen van Johan van Wolveren en ten westen van het zevende perceel, dat van Johan van Driel was. Mogelijk had de gang toen al de knik die op het kadastraal minuut van 1832 zichtbaar is. Zeker is dat de knik er in 1655 was (S. Muller Fzn., 'Raadsbesluiten van Utrecht betreffende geheime godsdienstoefeningen der Rooms-Katholieken in 1652-1655', AAU 14 (1886), p.236-241, daarin p.237). Overigens blijkt uit de achterbelending van Nieuwegracht 18 dat het perceel van Hendrik Foec in 1438 doorliep tot Nieuwegracht 20 (Afschr. 16de eeuw: HUA, Dom 2856).
- 13 Zoals we later zullen zien, stond dat huis vermoedelijk op het voorste gedeelte van het perceel. Het achterste deel zal later als bleekveld voor de was van burgemeester Saris de Coninck worden gebruikt.
- 14 Aanvankelijk liep het derde perceel, net als Kromme Nieuwegracht 86 achter, waarschijnlijk door tot aan Nieuwegracht 20. Uit latere gegevens blijkt echter dat het derde perceel, Kromme Nieuwegracht 88, een keer moet zijn gesplitst. Daarbij werd het voorste gedeelte samengevoegd met Kromme Nieuwegracht 90

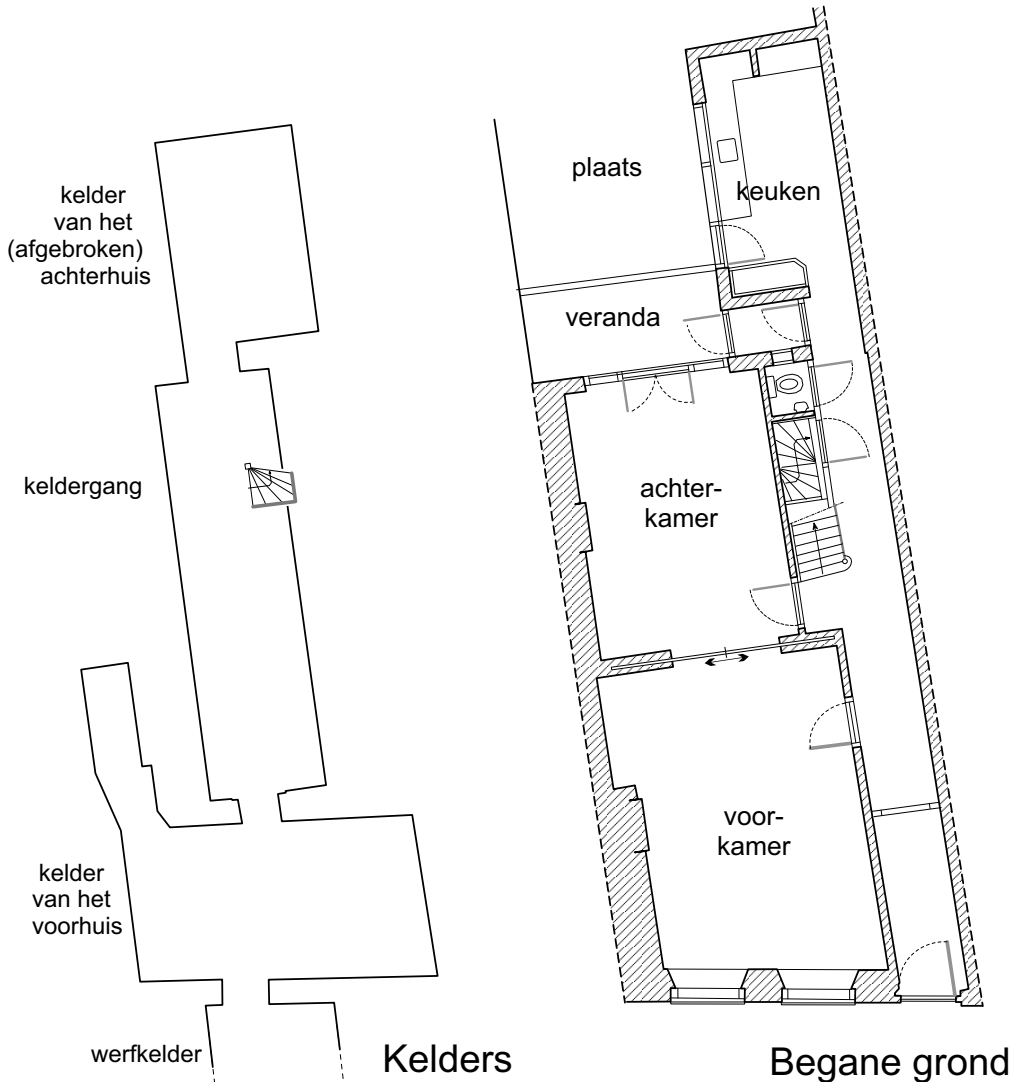
- en het achterste gedeelte met Kromme Nieuwegracht 86 achter. Mijn hypothese is dat magister Peter Bloem de splitsing van het derde perceel tussen 1415/16 en 1433/34 heeft geïnitieerd. Peter Bloem had op dat moment zowel het derde als ook het vierde perceel in bezit. Mogelijk heeft hij bedongen dat de tijns van het gesplitste derde perceel bleef rusten op het achterste gedeelte ervan, dat met Kromme Nieuwegracht 86 achter werd samengevoegd. Uit latere gegevens blijkt dat de tijns van het derde perceel terecht kwam bij de eigenaar van Kromme Nieuwegracht 86 en dat er op Kromme Nieuwegracht 88 geen tijns meer rustte. De eigenaren van de combinatie van Kromme Nieuwegracht 88 en 90 betaalden tot de opheffing van de kapittels in 1811 niets voor het voorste gedeelte van Kromme Nieuwegracht 88. Zij betaalden slechts 9 stuivers, de tijns van het vierde perceel van de rekeningen van de grote kamer van Sint-Pieter. Rond 1800 werd Kromme Nieuwegracht 88 nogmaals gesplitst. Vanaf dat moment waren Kromme Nieuwegracht 88 en 90 in verschillende handen. Zoals zichtbaar is op de kadastraal minuut van 1832 had de eigenaar van Kromme Nieuwegracht 90 ook het eigendom van de tuin achter nummer 88.
- 15 Mogelijk gaat het hier om de beeldhouwer met de naam Geryt Foeck, die in 1464 actief was in Utrecht (P. Swillens, 'Schilders en beeldhouwers in Oud-Utrecht, Jaarboek Oud-Utrecht, 1925, p.50-71). Een Cornelis Foeck wordt in 1494 genoemd als een van twee rapporteurs die de aanvraag van de Jeruzalembroeders moet onderzoeken om een kapel, een tempel, te bouwen op het Sint-Catharijneveld (het latere Vreeburg). Zie: J.W.C. van Campen, 'De Utrechtsche Jeruzalembroederschap', Jaarboek Oud-Utrecht, 1935, p.52-89, waarvan p.75.
 - 16 Van den Hoven van Genderen, De heren van de kerk, p.766. In de rekeningen van de kleine kamer van Oudmunster komt Willem Buser in 1515/16 voor op Nieuwegracht 16.
 - 17 Reyer was ook de eigenaar van Nieuwegracht 16. Ook hier was Willem Buser alias Byndop eerder bezitter.
 - 18 Jan Foeyt heeft een grafmonument in de Domkerk. De graftekst wordt beschreven door Aernout van Buchel (Buchelius), Monumenta (1610-1620), p.24 (folio 14v).
 - 19 Saris of Alexander de Coninck, zoon van Godert de Conink en Mechtelt Jans Uytenham dochter, huwde in 1529 met Beatrix van Wijck, weduwe van Gijsbert van Coeverden, en vervolgens in 1541 met Anna Pompeius Occo dochter. Saris was in 1545 burgemeester van Utrecht en overleed in 1575. Bij zijn dood wordt de grootste klok van de Domtoren, de Salvator, een uur lang geluid. Saris' tweede vrouw Anna, was eerder gehuwd met Hayo Hermannus Hompen, Oostfriesse keizerlijke raad te Utrecht, die tussen 1518 en 1532 dikwijls in de brieven van Erasmus wordt genoemd. Als zij in 1592 sterft, luidt de Salvator op 9 maart twee uur.
 - 20 Bij de splitsing in 1603 wordt gesteld dat het bleekveld achter het huis van Aart van de Sande lag en achter dat van alle kopers. Ik ga ervan uit dat Van de Sande in bezit was van zowel Kromme Nieuwegracht 88 als 90.
 - 21 Via de boedel van Victor van Scorel komt het huis aan de Nieuwegracht later in handen van Otto van Hemert, die we in 1639 terugvinden als bezitter van Kromme Nieuwegracht 86.
 - 22 Niemeyer, J.W., Het huis van de Tiel-Utrecht – brandverzekering 1811, 1961, p.12-13.
 - 23 Na diens dood verkoopt Mechteld in 1621 de brouwerij De Booch, gelegen aan het eind van de Oudegracht, en het ernaast gelegen huis De Koninginne van Engelant aan Aert Corneliszoon van Wijckersloot (HUA, T&P 1621.05.19, p.362-364).
 - 24 HUA, T&P 1618.11.23, p.312-315. In dit transport wordt Gerrit de Lange als achterbuurman genoemd; Zie ook T&P 1619.04.05, p.162-163 en HUA, T&P 1629.05.04, p.232-233.
 - 25 Het feit dat het voorhuis als 'klein' wordt betiteld, kan wellicht duiden op een enkele woonlaag. Op basis van de oude ingang van de kelder, aan de oostzijde van de voorste huiskelder van Kromme Nieuwegracht 86, zal de keuken een gemeenschappelijk muur met Kromme Nieuwegracht 84 hebben gehad.
 - 26 Eduard trouwt op 1 januari 1588 met Arnolda Jans dochter van Sterrenborch van Duivenvoorden, weduwe van Jan Adriaenszoon van Wijckersloot. Arnolda stierf in 1627. Zij wordt op 7 juli 1627 overluid.
 - 27 Aernout van Buchel (Buchelius), Ecclesiastica Ultraiectina, vertaling Kees Smit (2011), p.412 (fol. 82v).
 - 28 HUA, T&P 1619.04.20, p.233-234. Mogelijk gaat het hier om Nieuwegracht 18 dat Otto in 1619 kocht uit de boedel van Victor van Scorel. In dit transport wordt ook melding gemaakt van de uitgang naar de Herenstraat die het huis sinds 1603 had gekregen nadat het bleekveld van Saris de Coninck door diens zoon in vier delen was verkocht. In mei 1626 werd dit huis echter weer verkocht (HUA, T&P 1626.05.13, p.262).
 - 29 De munt was vanwege zijn hoge waarde geen alledaagse verschijning en vooral bedoeld voor grotere transacties in het Nederlandse handelsverkeer. De munt was zo'n 12 gulden waard. De boete bedroeg dus 300 gulden, wat ongeveer overeenkwam met het jaarsalaris van een geoeft handwerksman (bron IISG).
 - 30 Van Melchior is niet bekend wat hij deed. Er zijn maar enkele akten over hem bewaard gebleven. Een daarvan gaat over de financiering van 'coornwintmolen' De Cleeff aan het eind van de Berchstraat (Paardeveld). We weten dat Melchior een buitenechtelijk kind had dat naar zijn oom Cornelis werd vernoemd en dat hij tussen 1662 en 1679 overlijdt.
 - 31 Adam van Schoonhoven steunt samen met een broer van Hillichgen de katholieke opleiding in Leuven financieel (Nationaal Archief, archiefinventaris 3.20.54. Inventaris van het archief van de familie Van der Staal van Piershil, 1636-1904 door G.M. van Aalst, 1978, p.11-31).
 - 32 Caspar (1594-1639) is na zijn opleiding te Keulen priester te Schoonhoven en daarna in de Sint-Jacobskerk te Utrecht. Egbert (*1595) studeert eveneens in Keulen en wordt daarna priester te Gouda (P. Gerlach, 'Stukken betreffende de opleiding der Geestelijkheid in de Hollandse Missie', AAU 67 (1948), p.15-133). Daarin worden Caspar (Gasparus) en Egbert van Schoonhoven genoemd op p.99 en 107.
 - 33 S. Muller Fzn., 'Raadsbesluiten van Utrecht betreffende geheime godsdienstoefeningen der Roomsch-Katholieken in 1652-1655', AAU 14 (1886), p.236-241, daarin p.237.
 - 34 HUA, 702, inv. 616 met de lijst van katholieke activiteiten. Kromme Nieuwegracht 88 was in bezit van de erfgenamen van Aart van der Sande. Mogelijk van Winanda van der Sande en Richard Bolten, die in Leeuwarden woonden en katholiek waren. Dirck de Roy was zoon van Alpbertgen van Malborch en Adriaen de Roy, schout van het Domkapittel. Dirck was monnik geweest te Aken en keerde naar Utrecht terug rond 1643. Overigens wordt in de lijst ook gesproken over een pater die de mis las 'naast de deur van Schoonhoven'. Ik sluit niet uit dat het hier om dezelfde Dirck de Roy ging, die immers naast Van Schoonhoven woonde.
 - 35 Lodewijk en Gerard zijn beiden goudsmid. Met dank aan Janjaap Luijt voor de verstrekte informatie. Later zal Anthoni van Milligen getuigen voor nichten Aleid en Sibilla van Diemerbroek.
 - 36 HUA, 1835 Metropolitaan kapittel van de Oud-Katholieke Kerk van Nederland, inv. 556 (Iudicium door

Wachtelaer over Cornelis Adamsz.), transcriptie Kees Smit; vertaling A.P. Bos.

- 37 A. van Lommel S.J. (uitg.), 'Relatio seu descriptio status religionis Catholicae in Hollandia etc. quam Romae collegit et exhibuit Alexandro septimo et cardinalibus congregationis de propaganda fide, Jacobus de la Torre. Kal. Septembris Anno 1656'; AAU 10 (1882) 95-240, ald. 182-183
- 38 Muller, Oude huizen, p.30.
- 39 G. Brom, 'Neerkassel's bestuur tijdens de Fransche overheersching (1672-1673)'; AAU 20 (1892), p.382-391 ald. p.387.
- 40 HUA, huisgeldregister, inv. 1168-4
- 41 Het lijkt erop dat Fronika eerder getrouwd was met een zekere Prots. Magdalena noemt in haar testament haar halfbroers Joris Prots en Johannes Pieter Prots en Appelonja Prots, halfzus.
- 42 HUA, 702-2 inv 1185. Opvallend is dat het huis nog op naam van Sibilla van Diemerbroek staat en niet op die van Magdalena. Dat lijkt een vergissing.
- 43 David Martens (24 maart 1643 – 24 nov 1723) was een broer van Jacob, Carel en Elisabeth Martens. Elisabeth trouwde met Anthony Godin, heer van Cockengen en Sprangen, en was de moeder van Pieter Godin (2 mei 1680 – 14 januari 1738). Zie ook Jaarboek Oud-Utrecht, 2002 over de familie Martens in Utrecht, 1628-1972.
- 44 In het huisgeldregister van 1697 en 1698 (HUA, 702-2, inv. 1168-4) staat een slecht leesbare opmerking die lijkt te gaan over een 'poort'. Mogelijk wordt verwezen naar de toegang naar het achterhuis Kromme Nieuwegracht 86.
- 45 Dezelfde trapgevel met zes treden ziet men vandaag nog aan de achterzijde van Kromme Nieuwegracht 84. In zijn bouwhistorische verkenning suggereert J.A. van der Hoeve (Bouwhistorische verkenning – Kromme Nieuwegracht 84, Gemeente Utrecht afdeling Erfgoed, Utrecht, 3 februari 2006) dat de voorgevel van het rechter pand van Kromme Nieuwegracht 84 reeds in het laatste deel van de vijftiende eeuw of het begin van de zestiende eeuw is gebouwd. Het oostelijke pand wordt gedateerd op de late Middeleeuwen of uiterlijk op de zeventiende eeuw.
- 46 Voor David Mill (1692-1756) zie: W.A.F. Bannier, 'Aanteekeningen met betrekking tot de viering van het tweehonderdjarig bestaan der Utrechtse hogeschool in 1836 van de hand van prof. dr. G. Moll', in: Jaarboek Oud-Utrecht, 1936, p.143. Mill was sinds 1718 hoogleraar in de Oosterse letteren, vanaf 1727 in de Oosterse oudheden en vanaf 1729 in de theologie. Hij bouwde een replica van de tempel in Jeruzalem van Salomo die veel bezoekers trok, die daar zelfs voor wilden betalen.
- 47 A.J. van de Ven, 'Een weefinrichting te Utrecht in 1780'; MOU, 17de jaargang, nr. 1, 1 januari 1942, p.1-4.
- 48 Zie voor een uitgebreide verhandeling over dit proces: J. Hallebeek, Het proces van Henricus Berendtsen tegen Johan Heydendaal (Utrecht 1770-1777).
- 49 Het huis wordt beschreven als: 'streckende boven uijt de straat en beneden uijt de gracht tot agter aan t erf van de heer Johan van Romond met een uijt en ingang in sekere gang uijtgaande in de Heerestraat'.
- 50 Anno 2018 heeft de helft van dit plaatsje dat bij Kromme Nieuwegracht 86 hoort het kadastrale nummer B 5304.
- 51 Er zijn aanwijzingen dat Dirk Wernard van Vloten zeer prinsgezind was. Als de verjaardag van prins Willem V en prinses Wilhelmina van Pruisen in 1788 wordt gevierd met illuminaties en erepoorten, heeft hij boven zijn deur op de Nieuwegracht bij de Catharijnestee een versiering aangebracht 'welgeschilderd en schoon verligt'. Daarop was een keukenmeid afgebeeld, die enige aan het spit gestoken kippen met vet begoot. Het onderschrift luidde: 'Ik zal het hun in de oogen doen druipen!' Men beweerde dat de meid op Wilhelmina leek en de vogels de Patriotten voorstelden. Zie: F. Grijzenhout, 'De Utrechtse patriottenbeweging en de kunst', Jaarboek Oud-Utrecht, 1987, p.112 en C.J. Nagtglas, Utrecht tussen Pruis en Fransoos 1780-1800, opnieuw uitgegeven met aantekeningen van dr. A. van Hulzen, 1975 uitgeverij Vava Utrecht, p.67. Nagtglas noemt Dirk Wernard een schattigje makelaar die niet best ter naam stond.
- 52 C.M. de Leur, 'Het Lucasbolwerk', in: Jaarboek Oud-Utrecht, 1939, p.119-151. Vermelding op p.131.
- 53 D.G. van Epen, 'Het geslacht van Vloten', Wapenheraut, 11e jaargang 1907, p.289-370.
- 54 Bij herstelwerkzaamheden aan de achtermuur van het uitsteek van Kromme Nieuwegracht 86 in 2012 zijn twee – dichtgemetselde - vensters aangetroffen op vrij grote hoogte. Mogelijk zijn dit de ramen van het in de winter van 1873/1874 afgebroken achterhuis en kunnen we vaststellen dat het huidige uitsteek van het huis Kromme Nieuwegracht 86 nog deels de oude muren van het achterhuis bevat. In ieder geval is het duidelijk dat er, ondanks de voorwaarde in het koopcontract van 1772, toch een reden is geweest de ramen dicht te metselen.
- 55 HUA, T&P 1800, p.69. Het gaat hier om domheer Jan Mulder die ook uitvoerig beschreven wordt in G.J. van Ingen, 'De Geschiedenis van Brigittenstraat 20', SteenGoed, no. 57 (april 2015).
- 56 Het gezin telt acht kinderen. De stamboom loopt daarom door via de oudste zoon, Hendrik Casper Schusler. Ik ben nazaat Ed Schüssler erkentelijk voor de informatie over zijn familie.
- 57 Zie R. Reinsma, 'Het onderwijs in de provincie Utrecht tussen 1830 en 1850 volgens de rapporten van de hoofdinspecteur Wijnbeek', Jaarboek Oud-Utrecht, 1964, p.57-116. De hierin genoemde A.E. Schusler (Kromme Nieuwegracht) zal H.C. Schusler geweest zijn. De school van de tweede klasse bevond zich tussen de scholen voor de behoeftigen (de stadsarmenschoolen en de bijzondere scholen der eerste klasse, onderhouden door de kerkelijke armbesturen) en de scholen voor de kinderen uit de fatsoenlijke burgerklasse.
- 58 Zie voor deze gebeurtenissen rondom 17 september 1853: L.J. Rogier, 'Schrikbeeld van een staatsgreep in 1853', Mededelingen der koninklijke Nederlandse akademie van wetenschappen, afd. letterkunde, Nieuwe reeks, deel 22, no 6, 1959, Amsterdam.
- 59 In de verkoop inbegrepen is 'het gebouw thans diendende tot gymnastie en een asch- of mestbak' (samen ongeveer 47 ellen) die tot dat moment bij het perceel Nieuwegracht 12 (B 227) hoorde. In de tekening van het veldwerk voor deze wijziging wordt nog over schuur gesproken in plaats van over gymnastie. Blijkbaar was de schuur van 227 tot gymnastie omgevormd. Het oude kadastrale nummer B 182 (vijf roeden) wordt daarna vervangen door B 2536 (vijf roeden 50 ellen). Dit perceel wordt in 1874 gesplitst. De steeg heeft sinds 1844 het kadastrale nummer B 2105 met een oppervlakte van een roede vier ellen.
- 60 Hierin wordt overigens gesteld dat Brouwer Nijhoff rond 1913 op Nieuwegracht 11 woonde. Ik ga ervan uit dat dit Kromme Nieuwegracht 84 moet zijn.
- 61 Gebaseerd op een persoonlijke mededeling van J.G. Lookeren Campagne, zoon van H.M. Brouwer Nijhoff (augustus 2018).

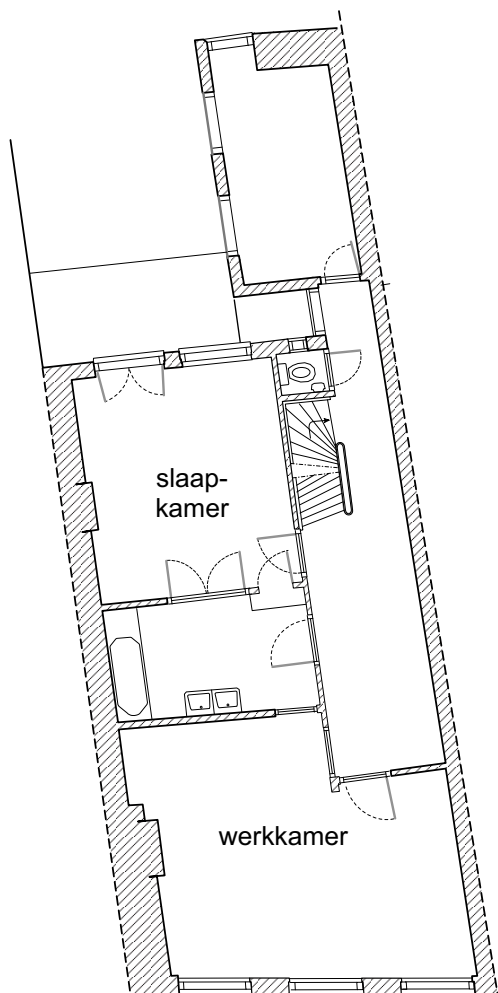
- 62 Henk Nijenhuis, 'Keramische vloertegels in de twintigste eeuw: methoden van aanpak en conservering in de praktijk', p.338-362, in Eloy Koldeweij, *Over de vloer. Met voeten getreden erfgoed*, Waanders Uitgevers, Zwolle / Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten, Zeist/Amersfoort, 2008.
- 63 Brom, 'Briefwisseling', p.2-3; J.J. Poelhekke, 'Het geval Zijdewind', *Mededelingen der koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde – Nieuwe Reeks*, N.V. Noord-Hollandse Uitgevers Maatschappij Amsterdam, deel 27 (1964), nr. 7.
- 64 HUA, 1003, inv. 90 (Phillipus Rovenius, ambtelijke correspondentie), f.227, 228, 229.
- 65 HUA, 1835 Metropolaan kapittel van de Oud-Katholieke Kerk van Nederland, 635 (brieven van derden, 1647-1662).

Bijlage 4: Plattegrond van Kromme

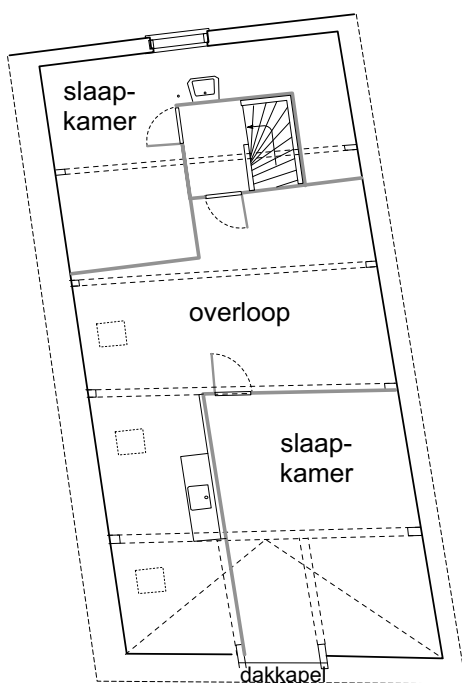

- 66 R.R. Post, *Romeinse Bronnen*, p.2 (nr. 4). Zie voor de complete Latijnse tekst: Brom, 'Briefwisseling', p.14-16. Mogelijk is deze brief een reactie op de vraag van kardinaal Albizzi om opheldering over een pamflet dat tegen de oprichting van het vicariaat te Utrecht is geschreven. De oprichting van het vicariaat roept in Rome vragen op. Het vermoeden is dat het pamflet door Cornelis van Schoonhoven geschreven is. Zie: M.G. Spiertz, *L'eglise*, p.37.
- 67 R.R. Post, *Romeinse Bronnen*, p.630-631 (nr. 758), vertaling A.P. Bos. Johannes Neercassel had zich ook in 1662 al negatief over Cornelis Adamszoon uitgelaten: 'Cornelius Adamszoon, die, om met de kerkvader Basilius [van Caesarea] te spreken, behoort tot het schandelijke en schadelijke geslacht van de gesnedenen [eunuchen] en actie voert tegen de bisschoppen, zoals de castraat Caligonus tegen [de kerkvader] Ambrosius' (in: Brom, 'Neerkassel's bestuur', p.183, vertaling A.P. Bos).

Nieuwegracht 86 vóór 1997

Verdieping

Zolder

Bijlage 5: Overzicht

Mogelijke ontwikkeling van de gevels en de bouwvolumes van Kromme Nieuwegracht 86 en directe omgeving sinds 1713.

1875

1910

2018

